

ğin "avam" ve "havas"tan oluşan Osmanlı toplum yapısına, *Halka Doğru Mecmuası* üçüncü bir katmanı, "halk"ı ekler. Bundan böyle *Halka Doğru Mec-*

muası, Türk ulusunun geleceğinin güvencesini oluşturduğu kanısında olduğu "orta sınıf"a bilinç götürmeyi amaçlar. Savaş yıllarında "halka

doğru" gidenler, Türk Ocakları'nın "narodnik" eğilimlerini terk eder, Müslüman-Türk eşrafın dış odaklara karşı iktisadî çıkar birliğini gözetirler.

Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmuası*'da halkçılığa yönelik yazıları işte böyle bir ortamda yeşerir. İttihatçı ideolog, halkçılığa sosyolojik bir içerik kazandırır. Alman "millî iktisat"ıyla, Fransız "solidarizm"ini harmanlar; savaşın neden olduğu iktisadî ve toplumsal çöküntüye "ahlakî" normlarla yüklü bir çözüm getirir.

Gökalp'in korporatizme varan görüşleri, savaşın ilk yıllarında, *İslâm Mecmuası*'nda belirtmeye başlamıştır: "İçtimaî Nev'iler" başlıklı yazısında, geleneksel Osmanlı lonca korporatizmini, Durkheim'in toplumsal işbölümüyle uzlaştırır. Ulusal düzeyde korporatif bir devlet düzeni önerir. Bundan böyle Gökalp için "fert" yok, "cemiyet" vardır; ya da farklı bir yaklaşımla "hak" yok "vazife" vardır.

Gökalp, korporatist görüşlerini *Millî Tettebular Mecmuası*'nda da işler. Ülkeyi korporasyonların ulusal düzeyde temsilcilerinden oluşacak bir meclisle yönetmeyi önerir. Aynı doğrultuda, *İktisadiyat Mecmuası*'nda esnaf korporasyonlarının kent düzeyinden çıkarılarak ulus düzeyinde örgütlenmelerini savunur. *Türkçülüğün Esasları*'nda çizdiği korporatif siyasal yapı II. Meşrutiyet dergilerinde yer alan yazılarının bir bireşimi olarak görülebilir.

Cumhuriyet Türkiye'si'nde etkin olan fikir hareketleri ilk filizlerini Meşrutiyet Türkiye'si'nde vermiştir. II. Meşrutiyet'in bunalımlı yılları, fikir dergiciliğini yönlendirmede gecikmemiş, karşılaşılan sorunlara ivedi çözüm arama kaygısı Osmanlı aydınınının fikir dağarcığını belirlemiştir. Ancak, II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e bıraktığı en büyük miras ulusçuluk ve halkçılıktır. İttihatçı çevrede geliştirilen bu fikir akımlarına Cumhuriyet sahip çıkmakta gecikmez. Cumhuriyet'in solidarist, dayanışmacı toplum modeli her iki kavrama da gündeminde yer vermek zorundadır. □

سنه ۲

پنجشنبه

۵ جوز ۱۳۲۸

نومرو ۳ — ۲۰

مدیر مسئول

صالح سری

اداره خانه می

باب طالبه

ایوالسعود جاده

سنده دايرة

مخصوصه.

مسلكه موافق

هرنوع اوراق

قبول ايدايير.

۸ غمروشدر

۱ غمروشدر

صاحب امتياز

حسين حلي

اموراداره و تحريريه

ايچون حنين حلي

بكه سراجت اولنور

ابونه شرائطی :

داخلده سنه لکی ۳۰

خروش خارجه

۸ فراتقدر .

سوسیالیزم افکارینک سروچیدر .

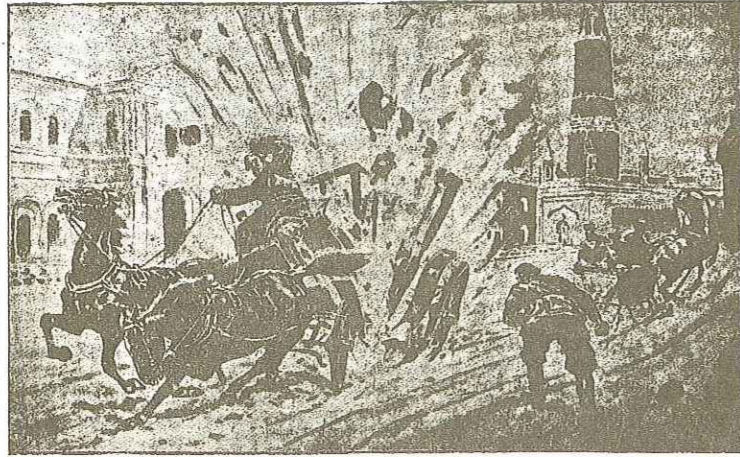
ملتم نوع بشردر و علم روی زمین

Journal socialiste

İştirak

اِشْتِرَاك

نسخه می (اون بش کونده بر پنجشنبه کونلری نشر اولنور) ۱ غمروشدر

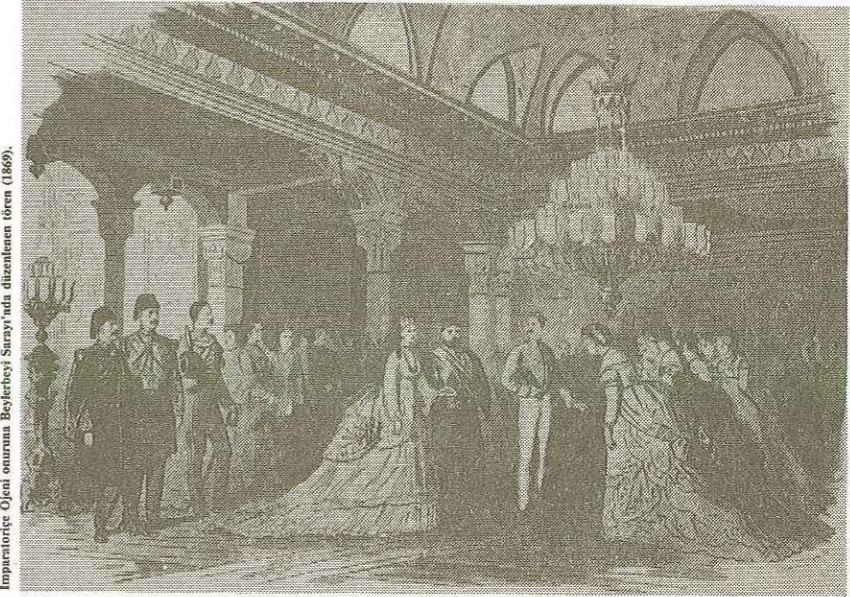

روسیهده غمرا ندوق سرژک عمر به سنه آتیلان و سبب موتی اولان بومبا حادثه سی

مذکور بومبا حادثه سی غریض و عمیق تصویر ایدر و روسیه دن ترجمه ایدیلان «تخلیصکار بر بومبا» عنوانی اثری کنج و متفکر دماغلارک افکار حریت پرورانه لری نه تقدیم ایدر و کمال خواهشله اوقولمتنی توصیه ایدر ز بتون کتابچیلارده الیش پاره فیثاله فروخت ایدیلور .

İŞTİRAK: Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olarak 26 Şubat 1910'da Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) tarafından çıkarıldı. Ahmet Samim'in öldürülmesi dolayısıyla hazırlanan özel sayı nedeniyle, aynı yılın Haziranında Divan-ı Harb-i Örfî (sıkıyönetim) tarafından kapatıldı. 1 Eylül 1910'da yeniden çıkmasına izin verildiyse de, üç sayı sonra ameleli işyana teşvik ettiği gerekçesiyle yeniden kapatıldı ve sahibi tutuklandı. 14 Temmuz 1912'den sonra yeniden yayına başlayan İştirak, bu yayının döneminde 13 sayı çıkabildi.

BATILILAŞMA

İmparatoriçe Üçüncü Osmanlı Beylerbevi Sarayı'nda düzenlenen tören (1869).

Batılılaşma Sorunu

Doç. Dr. İlber Ortaylı

Osmanlı ve "Batılılaşma"

Prof. Dr. Taner Timur

Osmanlı Batılılaşması

Dr. Mehmet Ali Kılıçbay

ÇERÇEVE YAZI

□ Osmanlı-Batı Diyalogu

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

Bu konuda ayrıca *Anayasa, Aydınlar, Devlet Yapısı ve Yönetimi, Düşünce Akımları, Jön Türkler, Siyasal Akımlar, Siyasal Partiler, Tanzimat, Tarihçilik ve Tarih Anlayışı, Yeni Osmanlılar maddelerine* bakınız.

İlber Ortaylı

Batılılaşmak, yani Batı gibi olmak, Batı'yı benimsemek... Bu kavram, Türkiye'nin hayatında 18. yy'dan beri rahatsız eden, görünmeyip hissedilen bir Demokles kılıcı gibi var. II. Meşrutiyet'ten beri adıyla sanıyla ortada dolaşıyor. Cumhuriyet döneminde resmen programda var. Batı nedir? Avrupa diye cevap verenlerin yanında, Amerika'yı, dahası Japonya'yı da Batı uygarlığına alanlar var. İşe sanayi imparatorluklarının bilançolarıyla bakınca Japonya, Batı'ya girer. Parlamentarizm diye bakınca, Şark'ın prototipi diye gözlenen Hindistan niye Batı olmasın ki? Kavram kalıplarını böyle yaymak iyi bir yöntem, daha devam edince en sarsılmaz mütearifelerin bile yetmezliği görülür. En yaygın tarif şu: Batı uygarlığı, Helen-Hıristiyan uygarlıktır. Demek öyle, peki o zaman Ortadoğu'daki göçebe Nasturleri ne yapalım? Kendileri Batı'nın en eski Hıristiyanları kadar Hıristiyan olup, Helen dili ve yönetimiyle de daha önceden temasa geçmişlerdir. Hele yanbaşlarındaki Süryanîler için bu keyfiyet hiç tartışma götürmez. Doğu'nun Katolikleri ve diğer Hıristiyanları üstelik epeydir sıkı bir biçimde Helenleşmişlerdir. Ama Batı uygarlığının içine bu toplumları dünyüyle ve bugünüyle kimse almıyor, hele Müslümanlık ve Musevilik... Hepsisi de Hıristiyanlık gibi aynı kökenden gelmiş. Hepsisi de Helenize olmuştur. Ama Musevilik de Avrupa toprağında bulunduğu kadar Batılı sayılıyor... Batı uygarlığının Hıristiyan kanadını protestanlıkla özdeşleştirme yanlışları da var. Ancak bu görtüş sahiplerinin talihsizliği şudur, Protestanlık işi kotarıldığında Batı uygarlığı denen şey çoktan kalıplara dökülüp kaynama noktasına varmıştı bile... Sonra Fransa'nın kuzey İtalya'nın, Polonya'nın Katolikliğiyle, Macaristan'ın Erdel Protestanını yan yana düşünmek de yeter bu açıklamaya iltifat etmemek için.

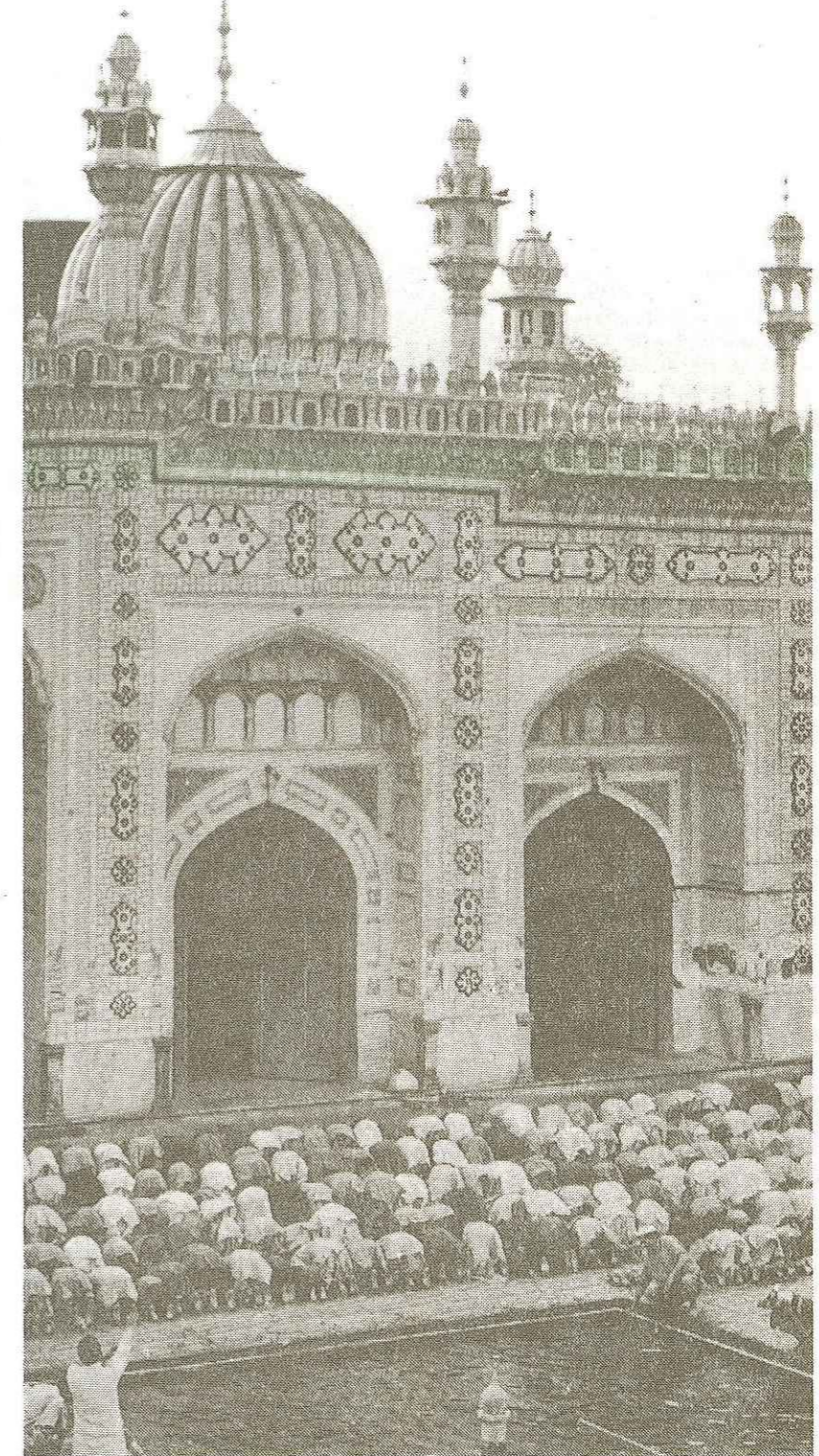
Kistasları koymanın, konanları kabul etmenin en azından zorluğu ortadadır. Ama hâlâ Batı uygarlığı ve Batı gibi bir kavramı atmaya niyetimiz yok, gereği de yok. Çünkü Batı uygarlığı denen bir uygarlık var, değişik dil konuşan ve aynı kıta ve hattâ aynı kıta üstünde değişik iklimlerde yaşayan bu grupların ortak başat özellikleri var. Ortak yaşanan

bir tarih ve kurumlar çerçevesinde biçimlenmiş bir uygarlıktır bu... Bin nedir birbirlerinin dilini ve edebiyatını tanıyan, okullarında okuyan, âdetlerini benimseyen akrabalar bunlar. Ama tek tayin edici öge bu değil; Batı uygarlığının insanı, belirli bir süredir tarihe, hale ve geleceğe belirli bir bilinçle bakan, geleceğini saptamaya çalışan biridir. Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumdur. Değişmeden duran toplum olur mu diye sorulabilir; olmaz ama, her toplum değişimin bilincine Batı kadar erken varmış değildir. Değişimi farkedene ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir Batılılık. İnsan sevmek sadece Batı'ya özgü değildir, ama bunu müesseseleştiren Batı'dır; hem de şefkate, felsefeye, insan tabiatına güvenmeksizin, yaptırımlarla müesseseleştirmiştir. Çünkü Batı, insan hayatını ve özgürlüğünün güvencesini salt insanın kendine bırakmayacak kadar da tecrübe sahibidir, tarih bilgisi ve bilinci ile bu tecrübeyi edinmiştir. Geleşme, değişme gibi kavramları Batı kendi bulmuştur. Çünkü bu olayın içine giren ve en yoğun yaşayan odur. 18. yy'ın Batılısı (Avrupalısı), haklı olarak bu devinimi kendine maletmiştir. 1745'te M. Mousnier, Paris Bilimler Akademisi adına açıklıyordu: Avrupa değişir, bu değişim bizim bilincimizin ilerlemesiyle olmaktadır, dünyanın diğer bölümleri hareketsizlik içindedir. Daha 17. yy'ın sonunda seyyahlardan Charidin "Asya atâlet demektir, Avrupa ise sürekli değişimin yurdu" diyor. Doğru ya da yanlış, bu kaniye nereden ulaşıyorlardı? Herhalde tarihe bakarak ve o tarihin, dünyanın diğer bölümlerinde Avrupa'da olduğu kadar hızlanmadığını görerek. Böyle bir yaklaşım ayrı bir uygarlık için yeter mi? Herhalde kendini adlandırmak ve farklılığını belirtmek için yeterdi. Üstelik bu uygarlığın üyeleri kendilerini ayırmak için bu kıstasla da yetinmiyordu; ortak yanlarını, dünyanın geri kalan taraflarından ayrı olan yanlarını da betimliyordu, yerine göre vurguluyor, yerine göre abartıyorlardı. 18. yy sonlarına kadar Batı Avrupa için Grek-Ortodoks Hıristiyanlığı, hiç de Hıristiyanlık değildi. Daha doğrusu Hıristiyanlık Batılılık için yeterli değildi. Bulgar bilinmiyordu, Yunanlı ile Türk pek ayırılmı-

yordu, Rus çok uzak bir insan tipiydi. Şu halde İsa'nın ümmetinden olmak Batılılık, Avrupalılık için yeterli değildi. Her zaman için Müslümanlar bu dünyanın insanına uzak görünüyorlardı diyebiliriz; ama daha 13. yy'da Dante'nin İbn Rüşd'ü, İbni Sina'yı Vergilius ve Aristoteles kadar kutsadığını, aynı şeyin *Canterbury Tales*'de Chaucer tarafından yapıldığını unutmamak gerek. Greko-Romen-Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu veya İslâm medeniyeti gibi kutuplaşmalar kavram olarak daha geç dönemin ürünü. Batı'nın dolaylı etkisi bu kutuplaşmada açık, ama bizzat Doğulu dediklerimizin bu kutuplaşmada etkileri de daha az değil. Tabii bu kavramları da gene Avrupa etkisi bir eğitim ve anlayışın ürünü olarak değerlendirmek gerek.

İslâm Medeniyeti Kavramı

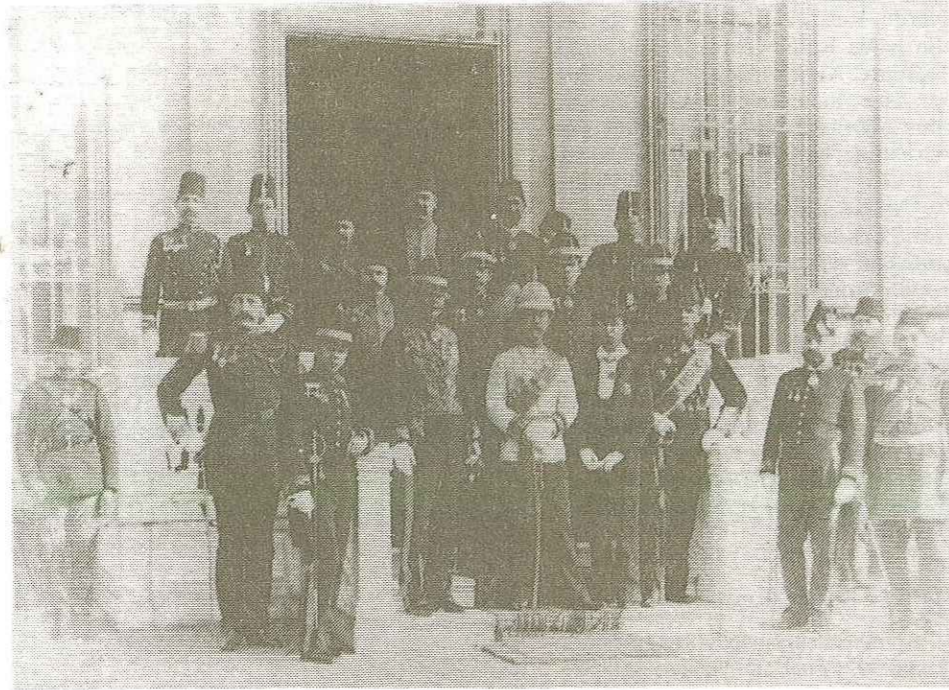
İslâm medeniyeti gibi bir kavram düpedüz 19. yy'ın icadı. Hem de Batılı Oryantalistlerden çok Doğululara ait bir icat. Hammer bu kavramı hemen hiç kullanmaz, ondan önce G. Toderini ve hatta D. Cantemir de kullanmaz; sonraları Gibb ve bazıları bu kavrama başvurmaya başlar. Brockelmann ise *İslâm Kavimleri Tarihi*'nden söz eder, ama İslâm kültürü ve edebiyatı gibi sözleri kullanmaz; Arap edebiyatından, Arap kültüründen bahseder ve onları inceler. Hegel 19. yy başında "Doğu dünyası" der, ama İslâm dünyası demez. (Doğu dünyası nihayet görelî bir coğrafya çizgisidir, tüm Doğuluları kapsayan bir dünya...) İslâm medeniyeti, Araplar arasında 19. yy'da kullanılan bir kavramdır; Müslümanlardan biraz önce Hıristiyan Arap aydınların pek sevdiği, İslâma olan hayranlıktan çok Araplığa olan bağlılıkla ortaya çıkan ve ismin tersine oldukça laik içerikli bir kavramdır bu. Ortaçağın İslâmları için böyle bir kavram yoktu. Peki Ortaçağın Müslümanı yaşadığı dünyayı ayırmaz mıydı? Ayırır mıydı? Ayırır mıydı, ama başka adla, başka yaklaşımla. *Darü'l-İslâm* derdi Müslümanların egemenliğindeki dünya parçasına, öbür tarafa da *Darü'l-harp*... *Darü'l-harp*'deki birine *harbî* denir, ister bir Merovenj asilzadesi olsun, ister Eskimo veya İslâmların eli değmemiş bir Hint bölgesindeki Brahman kastının üyesi... *Harbî*, İslâm toprağına aman dileyerek girer ve *müsta'men* statüsü alır. *Darü'l-İslâm*'daki Hıristiyan öyle değildir,

"İSLÂM MEDENİYETİ" Özünde lâik bir içerik taşıyan bu kavram, Batılardan ziyade Doğulular tarafından kullanılmıştır. 19. yy'da modernleşmek isteyen Ortadoğu aydınlarının geliştirdikleri bu kavram, 18. yy oryantizminin Doğu'yu dışlamasına bir tepki olarak biçimlendi.

JAPON BATILILAŞMASI:

Japonya'nın Batılılaşması sözkonusu edildiğinde kabul edilen temel doğrulardan biri de, Japonya'nın kalkınırken Batı'dan sadece tekniğin alındığı yolundadır. Oysa Batı düşüncesi çok önceleri Japonya'ya çeşitli felsefi eserlerin çevrilmesiyle girmiştir. Osmanlı Devleti Japonya ile çok sonraları, 19. yy'ın sonunda ilişki kurdu. Resimde 1892 yılında Japon bir prensin başkanlığında İstanbul'u ziyaret eden heyet görülmektedir.

onun statüsü başkadır, *zımnî* denir. Zımmîler ehl-i Kitab'tır, yani Hz. İbrahim'in öğretilerinden kaynaklanan dinlerden birine mensub olmalıydılar. Ama uygulamada Zerdüştilere bu statü verildiği gibi, Abbasiler devrinde ne yapacaklarını bilemedikleri Harran'daki Sabian (Sabiyyun) cemaatine de aynı statüyü verdiler. Oysa düpedüz yıldızlara tapınan astrolojik bir dinin üyeleriydi bunlar. Acaba Darü'l-İslâm'daki düşünür yaşadığı uygarlığı İslâm medeniyeti diye mi tarifliyordu? Kesinlikle hayır... 11. yy'ın düşünürlerinden Kadı Ahmed el-Endülüsi'ye bakalım; sayısız *tabakat* kitaplarından (milletleri tanımlayan eserler) birinin, *Kitab-ı Tabakat'ül-Ümem*'in yazarı... Ona göre medeniyeti yaratan kavimler şunlardır: Araplar, Hintliler, İranlılar, Keldanîler, İbranîler, Yunanlılar, Mısırlılar, Romalılar (Eski Roma ve Bizans). Türkler ve Çinliler bu çerçevede ele alınmaz, ama pratik bilgili, saygıya değer kavimlerdir. Diğer kuzeyli kavimler ise elverişsiz iklim şartları yüzünden bunların zekâları durgun ve anlayışı kıtirdir, yaratıcı olamazlar. Endülüslü Ahmed'in uygarlığın niteliğini ve coğrafi sınırlarını belirleyiş Herodot'tan ve Strabon'dan farksız nerdeyse. Sıralamasına bakınca, dine, dile önem vermediği açık. Önemli olan Akdeniz dünyası ve uygarlığı. el-Endülüsi böyle dü-

şünen tek adam değil, bu geleneğin içinde ve o geleneğin yaratıcısı olan bir adam var; toplumların yapısını son derece laik bir tutumla inceleyen İbn-i Haldun bu.

Kısacası, İslâm medeniyeti ve İslâm kültürü gibi kavramları bugün bazı aydın ve bilginler bir ayırılma için kullanıyorlar. Ama bu tutarsızlığın temeli 19. yy'ın kendini yüceltmek isteyen modernleşme ve de yeni ulusalcı Ortadoğulu düşünürünün kafasında yatıyor. İslâm medeniyeti ayrı ve berikilerden aşağı kalmayan bir uygarlıktır, diyor. Diğerlerinden aşağı olmadığı açık, çünkü zaten aynı uygarlık çevresinde, Akdeniz'in içinde yaşamış Müslümanlar da. Bu, daha çok 18. yy Oryantalizminin ve hattâ Avrupasının, Doğuyu (sınırları, aslında onlara göre Doğu Avrupa'dan başlardı) dışlayıcı bakışına bir tepki olarak ortaya atılmış. Hele Türk-İslâm medeniyeti tam Balkanik bir adaptasyon; Helen Hıristiyan uygarlığı, Slav-Hıristiyan uygarlığı gibisinden bir kavram. Dinsel tarafı da yok. Dine bağlı olduğu ileri sürülen evrensel bir uygarlığa, bir etnik grup, bir ulus adına sahip çıkmak telâşi içinde ortaya atılan kavramlar bunlar. Özünde laik ve ulusalcı, görünüşünde de bir grup kavim adına bütün diğer dindaş kavimlerin üstüne çıkma merakı var bu tip çabalarda. "Türk-İslâm medeniyeti" gi-

bi bir kavram, parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun terekesi üzerindeki garabetten sayılabilir.

Osmanlı Batılılaşması

Ayrı uygarlıkların Batılılaşması nasıl olacak? Bu, 18. yy sonunda tartışılmaya başlandı. (Uygarlıkların kimi ayrı, kimi o kadar da ayrı değildi Avrupa'dan.) Rusya geç Batılılaştı, modernleşti deniyordu. Oysa, olay Büyük Petro ile başlamıyordu. Çok daha önce Rusya seçkin sınıfında hümanizmaya, Yeniçağın Avrupa kültürüne eğilim duyulmuş ve Avrupa tarzı her alanda hayata girmeye başlamıştı. Japon örneği, Batılılaşma ve Avrupa ile problemi olanlar için çok çarpıcı, hattâ heyecan vericiydi. Japonya, Batı'nın hiçbir şeyini almayı sadece tekniği olarak kalkınıp güçlenen bir toplum olarak görünüyordu bazı gözlere. Ne var ki bu görüş bilgisizlikten kaynaklanıyordu. Japonya bizde o günden bugüne hiç tanınmamıştır. Hiçbir Doğulu ulus Japonlar kadar Avrupa'nın dinine yakınlık duymamıştır. 17. yy'dan beri Japon, Avrupa felsefesini ve düşüncesini izliyordu. Kant'ı ve Alman felsefesini Osmanlı aydını hiçbir zaman gereğince öğrenememiş görünüyor; ama Japonlar daha o yaşarken onu tanımıştı. Avrupa düşüncesini ve medeniyeti ile Japonya'

nın ilişkileri dün böyleydi, bugün aynı şey daha yoğun olarak sürüyor.

Türkiye'deki, daha doğrusu Osmanlı toplumundaki Batılılaşmanın özgün tarafı, bu sürecin adı konmadan başlamış olmasıdır. Tabii bu yargıda bulunurken de kesin çerçeve saptamamak gerekir. Çünkü İmparatorlukta yaşayan Rumların bir kısmı daha başından Batı ile ilişkiindedir. İyonya adalarında Rönesans kültürünün hiç de küçümsenmeyecek merkezleri, eski Yunanca-Latince ve yaşayan Batı dillerinde eğitim veren kurumlar vardı. Hali vakti yerinde Yunanlı çocuğunu orada okuturdu. Yunanlılar Avrupa dünyasına gidip gelen, yerleşip yaşayan bir gruptu. Fenerli Rum aristokrasisi Batı kültürüne açıktı, ama Osmanlıca eğitimi de en iyisinden alırlardı. Eflâk-Boğdan prensliklerinde Batı tipi eğitim erkenden yerleşmişti. Birinci sınıf Osmanlı aydını olan Dimitri Cantemir, Batı dillerine ve bilimine de devrinin ölçüleri içinde esaslı bir biçimde sahipti. Bulgarlar 18. yy'da Yunanlılar aracılığıyla klasik dünyaya değil de Avrupa kültürüne ve ulusalcılığın yaklaşıtları. Lübnan'ın Marunî hanedanları, Batı tarz-ı hayatına 17. yy'dan beri giriyorlardı.

Sadece Bâbü'lî'yi ve Anadolu kıtasını gözönüne alarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma olgusunu ve değişimi kavrayamayız. Osmanlı İmparatorluğu askerî gereksinimler dolay-

ısıyla Avrupa dünyasına düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda kaldı. Büyük Petro devrinde Rusya'ya elçi giden Mehmed Ağa, Çarın yaptığı geçit törenini ve yeni protokol düzenini "Çarın maskarahlıkları" olarak değerlendiriyor. Ama II. Katerina Rusya'na giden elçi Mustafa Rasih Paşa, Rusya'nın tasvirini etraflıca ve takdir-kâr bir ifadeyle yapmaktadır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya bakışını, Potsdam'a giden elçi Ahmed Resmî Efendi'nin ordu, bilim ve devlet düzeni üzerindeki ayrıntılı ve olumlu betimlemeleri tamamlamaktadır. Askerî reformların sadece askerî alanda kalmayacağı, daha doğrusu reformun askerî cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda vergilerin düzenli toplanması için maliyeye (çünkü devamlı merkezîyetçi ordu olgusu ayrı sistemde bir malî idare gerektirir), nihayet idareye ve hukuk alanına sıçrayacağı açıktır.

Osmanlı Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girdi. Ama bu sürece girince gelişmeler onu bugüne kadar getirdi. Osmanlı'nın Batılılaşma teorik planda hazırlanmayışının en önemli kanıtı, tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişimdir. Hattâ Fransız idare hukuku sistemini uygulamakta tereddüt etmeyen, pratik gerekçelerle Fransız Medenî Kanunu'nu bile adapte etmeyi

BATI KÜLTÜRÜ VE OSMANLI AYDINI:
Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslim cemaatin Batı kültürü ile bağları hiç kesilmemiştir. Rumlar, Balkanlarda yaşayan halklar eğitimlerinde de özgür olabilmişlerdir. Batı kültürünü iyi kavramış bir Osmanlı aydını olan Dimitri Kantemir (1673-1723) bunun en iyi örneğini vermiş, tarih çalışmalarının yanı sıra Türk müziğine de önemli katkılarda bulunmuştur.

düşünenlerin çağdaş Fransız tarih metoduna, Avrupa felsefesine aynı yoğun ilgi ve yaklaşımı göstermedikleri görülmüyor. İmparatorluğun yönetiminde belediye ve zabıta kanununa kadar Avrupa taklit edilmiştir, ama parlamentarizm için böyle bir eğilim görülmediği açıktır. Osmanlı Batılılaşması Batı'yı hayranlıkla tercih değil, zorunluluğun sonucudur. En muhafazakâr görünen Cevdet Paşa'nın, İmparatorluğun strüktürünün Batılılaşmasında en önemli rolü oynayanlardan olduğunu unutmamalıyız. Nihayet ismi konmayan Batılılaşma bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur. Dış zorlama için ileri sürülen kanıtlar, daha çok İmparatorluğun siyasetine yön verdiğini iddia eden megaloman diplomatların hatıralarıdır. Bunlar, büyük olayları ve tarihi oluşumları değerlendirmek için, önemli olsa bile çok yetersiz kalan tarih belgeleridir.

Bir Akım Olarak Batılılaşma

19. yy'ın Osmanlı düşünürü inkılâpçıdır, daha demokrat ve özgür bir rejim istemektedir; aile, toplum hayatı, eğitim ve yönetimde daha özgür, daha katılımcı hedefleri vardır. Batı toplumunun kurumları ve yaşamı bu insanları etkilemiştir. Ama bunlar ne kadar Batıcıdır, tartışılır. Bir yerde Fazlurrahman'ın tasnifiyle bu düşünürler modernist İslâmcılar arasında yer alır. Genç Osmanlılar -Hint Müslümanları arasındaki Seyyid Ahmed Han, Araplar arasındaki benzerleri Muhammed Abduh, A. Kevvakebî gibi- Batı toplumunun hemen tüm temel kurumlarını, yeni bir İslâm içtihadı esasına göre Osmanlı toplumuna getirmek amacındadırlar. Meşrutî rejim İslâmîdir, çünkü meşveret usulü bunu gerektirir. Kadının tutsaklığına, çok kadınlı evliliğe son vermek gerekir, çünkü İslâm ruhuna aykırıdır. Namık Kemal'in özgürlükçülüğü ulusçu bir esasa dayanmaz, laik de değildir. O, Latin harflerine karşıdır, medeni kanunun adını ağzına almaz. Ama ondan daha İslâmî olan ve parlamentoyu bile gerçek temsilî bir organ olarak görmeyecek kadar otoriteye başkaldıran Ali Suavi, birçok yönleriyle Meşrutiyet reformlarının bile ötesinde taleplerde bulunur. (Daha öz bir Türkçe ve tek evlilik yanlısı hattâ ulusçu yaklaşımlara sahip olduğu da görülmüyor.) Osmanlı aydını Batı'ya karşı kuşkucu ve ihtiyatlıdır. 19. yy'ın Ba-

ti'ya karşı kuşku duymayan Batılılaşmacı düşünürleri bizde değil, Rusya'da ortaya çıkmışlardır. Nedeni bir yerde gayet açıktır. Osmanlı aydını Avrupa'yı dışından görüp ürkmüş ve o toplumu da aşında gereğince tanımamıştı. Rusya Müslüman aydınları ise Batı'da değil, Batılılaşmış bir yarı Doğu toplumunda yaşadıklarından; gördükleri deneyler ve 19. yy Rusya'sının düşünün akımları, toplum kurumlarının içinde bulunduğu evrim onlara daha cesaretle, laik bir Batılılaşma programını izleme telkininde bulunmuştur. Azeri reformatör Ahundzade, Ebu Musa Kâzım Bey (Protestan olup Aleksandr adını aldı), Şehabeddin Mercanî, İsmail Gasprinski gibileri buna örnektir. Çok sonraları Jöntürkler arasında ilginç bir yeri olan Abdullah Cevdet'in laik ve radikal Batıcılığı, Osmanlı toplumundaki ihtiyatlı Batılılaşmaya karşı bir tepkidir âdeta.

Batılılaşma, İmparatorluğun reformları sırasında gittikçe dozu artan bir akım olarak sahneye çıktı. Jön Türklerin iki kanadının (yani İttihatçılar ve Prens Sabahattin'cilerin) hangisini daha Batıcı veya daha Doğucu olarak niteleyebiliriz acaba? Cevap zordur. Tanzimat dönemi, ferdin hayat ve kazanç güvenliğini sağlamaya yönelik hareketler ve yasama girişimleriyle başladı. Rejimdeki Avrupalılaşma (kanun devleti olma hareketi) kurumları, oradan eğitime ve düşünceye yansıdı. Türk toplum hayatına kadın girdi. Balkanlarda kadın çoktan hayata girmişti. Örneğin, Aprilov'un Bulgaristan'da açtığı ulusal okulların öğretmenleri arasında kadınların sayısı artıyordu. 19. yy sonunda "muallime hanım", Türk toplum hayatında da yerini almıştı. Bitmez tükenmez tartışmalar da başladı. Batı'dan sadece tekniği alalım diyenlerin yanında (zamanımızda bu görüş tekrar Mümtaz Turhan tarafından ileri sürüldü), daha değişik görüşler ortaya atıldı. Nihayet Ziya Gökalp'te bu görüşler tam bir düğüm haline getirildi. Hars ve medeniyet ayrımı, iki içeriği belirsiz kavramın sözde ayrımlanmasıdır. Hars ve medeniyetin araçlarının -Süleyman Nazif'in deyişle- gümrükte nasıl saptanacağı da ayrı bir sorundur. (Bundan başka hars'ın "culture" kelimesinin kötü bir çevirisi olduğunu, çünkü bu kelimenin sadece toprak ekimi olmayıp Latince de tapınmayı da içerdiğini söyleyelim. Hem anlamca farklı, hem de Rönesans'tan beri düşünürlerin işleye işleye

BİTMEYEN TARTIŞMA: Batı uygarlığına karşı tavır aydınlarımızın düşünce dağarcığından hiç eksilmeyen bir sorun olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin aydınlarından Celal Nuri İleri (1882-1938)'ye göre, Batı uygarlığı ile ilişkilerimizde önce kendi hayatımızı iyi öğrenmemiz gerekir. Daha sonra buradan çıkaracağımız sentezle neye ihtiyacımız olduğu ortaya çıkar, böylece ilişkilerimiz düzenlenir. Oysa Abdullah Cevdet gibi birçok aydın böyle düşünmüyordu.

içerik boşalmasına uğrattığı böyle bir kavramı hars veya ekin diye çevirmenin garabeti de açık.) II. Meşrutiyet ve biraz daha öncesinin mimarisi bu Batı kuşkuçuluğunu gösterir. Ancak bu yeni oryantal mimari bir yerde neoklasik üslûbun, yani o devirde Batı'da moda olan beynelmilel neoklasik mimarinin bizdeki subesiydi. Batı uygarlığı tümüyle mi alınacak, nasıl alınacak, Celal Nuri (İleri) bu konuya tartışmalar arasında ilgiyi çekiyor. Prensip olarak Batıcı görünüyor, ama uygarlık değişimi ve modernleşme sürecinin sorunları üzerinde çekingen. Abdullah Cevdet daha total ve radikal bir görüşü savunacaktır.

Türkiye yönetimi ve eğitimi ise kaçınılmaz olarak Batılılaşıyordu. Modernleşme eğitime yansıkça medrese çevresi ve ilmiyye sınıfı bunun dışında kalıyor ve devlet ve toplum hayatındaki eski egemen rolünü kaybetmeye başlıyordu. İran'ın modernleşmesi ile Osmanlı modernleşmesi arasındaki en önemli fark budur, orda ruhban sınıfı diyeceğimiz din adamları modern eğitimi de görenek yerlerini muhafaza ede-

bilmişlerdi. 19. yy bir kültürel dualizm asrıdır. Bu, hukuk ve idare alanında da böyledir. İşte bu sancılı durumdur ki önce Jön Türkleri, sonra Cumhuriyetçileri başarılı bir biçimde radikal çözümler aramaya sevk etmiştir. Modernleşme, Batı dediğimiz Avrupa modeline göre olmuştur. Bu, seçim özgürlüğü tanımayan bir modeldir, çünkü Avrupa değişen ve egemen dünya merkezi durumuna gelen bir coğrafya parçasıdır.

Modernleşme, sadece bizde değil, bu işe bizden daha önce giren ve daha kolayca bu sorunu çözebilecek olan Rusya'da da sancılar ve tepkiler yarattı. Büyük Petro'dan yüz elli yıl sonra Aksakov hâlâ "Dönelim" diye şiir yazıyordu. Rürükler asrına geri dönmek niyetindeydi. Öte yandan Çadayev ise Rusya'nın hâlâ Doğulu, mazisi karanlık, geleceği ümitsiz bir toplum olduğunu, gerçek reformun Ortodoks Kilisesi'nden çıkıp Latin Katolik kültürüne girilerek başlayacağını savunuyordu. Bu iki dünyadaki, yani Rusya ve Osmanlı dünyasındaki düşünürlerin bazen benzer sorunlar üzerinde âdeta eş bir üslûpla durmuş olmaları basit bir tesadüf değildir.

Batılılaşma sorunu, Batı toplumuna özgü temel kurumların, Batı tarihinde başlayan sanayileşmenin, kentleşmenin ve siyasal kutuplaşmaların toplumumuza girdiği bu dönemde var. Yahut değişimin getirdiği sorunlar Batılılaşma başlığı altında tartışılıyor. Türkiye'nin iki yüzyıllık tarihinin bu başlık altında ele alınması da böyle bir durumdan kaynaklanıyor. □

KAYNAKÇA

- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973
- FAZLURRAHMAN, *İslâm*, İstanbul, 1981
- MERİÇ Cemil, *Kırk Ambar*, İstanbul, 1980
- MERİÇ Cemil, "Celal Nuri'nin Türk İnkılabı", *Tarih ve Toplum*, S. 9 ve 10, 1984
- TUNAYA Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, 1981

Osmanlı ve "Batılılaşma"

Taner Timur

Günümüzde tanımı en zor kavramlardan biri de herhalde "Batı" kavramıdır. Gerçekten, bizzat Batılılar arasında bile bu konuda genel kabulü sağlayacak bir tanım olduğu iddia edilemez. Bu alandaki farklılıklar, büyük olasılıkla "Batı'nın çoğulcu yapısını oluşturan unsurlara değişik ölçülerde önem verilmesinden doğuyor: Batı bir "sanayi toplumu"dur; "kapitalist ve emperyalist bir düzen"dir; "Greko-Romen kültür geleneğinin günümüzdeki mirasçısı"dır; bir "hukuk devleti"dir veya "Musevi-Hıristiyan ruhaniliğin yaşayan temsilcisi"dir. Herkes kişisel düşünce ve eğilimine göre bu unsurlardan birine öncelik vererek Batı'yı tanımlayabilir ya da Batı'nın bütün bu unsurların bir sentezi olduğunu ileri sürebilir. Ayrıca bunlara, Batı'ya dışardan bakan kültürlerin tanımları da ilâve edilebilir. Fakat, herhalde hiç kimse, kendi tanımının mutlak bir kabul görmesini bekleyemez.

Batı'ya kendi tarihî gelişimimiz açısından bakarsak, arada daha ziyade bir oluşum farkı bulunduğunu görürüz. Şunu kastediyoruz: Batı'nın gelişimi, önceden teorisi yapılan ve bilinçli bir şekilde saptanan bir "toplum modeli"ne göre olmuştur. Değişik düzeyde ve nitelikte bir sürü unsurun, yüzyıllar boyunca, *kendiliğinden* ve *çelişkiler içinde* gelişiminin bir ürünü olmuştur. Batı kavramı da bu sürecin bir sonucu olarak doğmuş ve Aydınlanma Çağı'ndan itibaren olumlu bir değer yargısı ifade eder hale gelmiştir. Hiç kuşkusuz, "Batı" ve "Batılı" kavramlarının bir değer yargısı halini alması, her şeyden önce bizzat Batı'nın bilinçli çabasının eseridir. Aydınlanma Çağı'ndan itibaren, Batılı düşünürler, farklı kültürlerle karşılaştırmalı bir biçimde yaklaşmışlar ve bu konuda, ırkçılık da dahil, çeşitli teoriler ve disiplinler geliştirmişlerdir. Başka bir deyişle, Batılılar kendi gelişimlerini ve bu gelişimin diğer uygarlıkların evrimi ile farkını bir ölçüde *a posteriori* kavramaya çalışmışlardır. Kavram ile pratik arasındaki eşzamanlılık ancak Aydınlanma Çağı'nda, daha da açık bir biçimde Fransız Devrimi'nden sonra kurulmaya başlanmıştır. Bundan sonra da Batı, kendi uygarlık modelini, zor kullanmayı da programını dahil ederek, başka ülke ve uygar-

lıklara kabul ettirme kavgasına girmiştir. Hiç kuşkusuz, 19. yy'da sömürge imparatorluklarının kurulmasına yol açan bu süreç, "uygarlık" kaygılarının çok dışında bir sürü çıkarılara dayanmıştır. Fakat Batı, kısmen de inanarak, kendi kendine bir "uygarlaştırma görevi" vermişti.

Yakın tarihimizde Batılılaşma adı verilen ve -kökeni III. Selim dönemine kadar götürülmekle beraber- esas olarak Tanzimat'la başlayan süreç ise Batı'dan çok farklı bir biçimde cereyan etmiştir. Egemen tarih yazımında "reform hareketleri", "modernleşme", "läikleşme" gibi kavramlarla da ifade edilen bu süreç, Batı'daki gibi kendiliğinden ve bağımsız bir gelişimin ürünü olmamıştır. Farklı bir toplum yapısında ve farklı koşullarda gerçekleşen bir sürecin ürünü olan bir "toplum modeli" benimsemiş ve bizde de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle, Osmanlı toplumunda, Batı'dan farklı olarak, *a priori* bir model ile işe başlanmış ve ileri bir uygarlık savaşına girilmişti. Bu özellik, ilk bakışta bir avantajmış gibi görünebilir. Sanılabilir ki Osmanlılar, böyle bir "model" sayesinde, daha başından itibaren ileriyi görme olanağına sahip olmuşlar, bilinçli bir şekilde hareket edebilmişlerdir. Oysa gerçek durum çok farklıdır. Farklılık şuradan ileri geliyor: Sözü edilen "model", Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının, kendi toplumlarının gerçeklerinden hareket ederek, özgürlük içinde ve karşılaştırmalı bir biçimde geliştirdikleri bir "model" olmamıştır. Daha ziyade, önceki yüzyıllardan çok değişik bir kuvvet dengesi konumu içinde, Batılı devletlerin Osmanlılara empoze ettikleri eylemler bü-tünüdür.

Toplumsal gerçeklerle, onların teorik ifadesi arasındaki kopukluktan doğan bu özellik, Osmanlı değişme "model"ine ideolojik bir karakter vermiştir. Bu ise radikal bir eleştiri sorunu yaratmaktadır. Çünkü ideolojiler, bilim değillerse de, toplumsal işlevi olmayan birtakım hayaller ve saplantılar demeti de değillerdir. Onların da somut gerçekleri ve toplumsal anlamları vardır. İdeolojilerin eleştirileri, ancak kendilerini doğuran koşulların ve cevap verdikleri ihtiyaçların aydınlatılmasıyla müm-

kündür. Yakın tarihimizin daha gerçekçi bir şekilde anlaşılması için bizde de yapılması gereken budur.

Tanzimat'la Gelen

Günümüzde egemen tarih tezine göre, -başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere- bir kısım Osmanlı devlet adamları, yakın geçmişimizde bir reform çığırı açmış ve toplumu ilerletici bir rol oynamışlardır. Bu görüş, bu şekliyle aslında II. Meşrutiyet'in "Garpcılık" akımı içinde güçlenerek kendini kabul ettirmiş ve sonunda ders kitaplarına girecek derecede benimsenmiştir. Yoksa, Tanzimatçı devlet adamları, "İslahat hareketleri" adını verdikleri sürece ne büyük bir hevesle ve ne de büyük bir inançla girmişlerdi. Yabancı ülkelere karşı değil, kendi eyaletlerindeki ayaklanmalara karşı dahi kehdini savunmaz hale gelen iktidarın, Avrupa'nın garantisi altında bütünlüğünü koruyabilmesi amacıyla sürüklenmişlerdi. Bu "garanti" devamlı bir müdahaleye yol açtığından, bizzat bu "İslahat"ı yapan devlet adamları arasında dahi "İslahat" sözcüğü sevimsiz bir kelime haline gelmişti. Halk ise yapılanların niteliğinden çok, yapılaş şekline ve sonuçlarına bakarak, Tanzimatçılardan bütün bütün soğumuştur. Gerçekten Osmanlı "İslahat"çıları, halk nezdinde ne kadar az itibara sahip olduklarını kendileri de çok iyi biliyorlardı. Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okumadan hemen önce "akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur" dediği meşhurdur. Âli ve Fuad paşalar gibi diğer önemli Osmanlı "reformcu"ları da devamlı olarak bir halk ayaklanmasının öldürülme korkusu içinde yaşamışlardır.

İşin acı tarafı, bu siyaset adamları yapmak zorunda kaldıkları "reform"lara bizzat kendileri de inanıyorlardı. Bu inançsızlık, bugün, o döneme yönelik olarak düşündüğümüz veya tahmin ettiğimiz bir yakıştırma değildir. Bizzat dönemin ulemasının gözlediği ve vak'anüvislerinin yazarak bize ilettiği bir olgudur. Gerçekten, İslahat hareketlerini anlatan Ahmed Cevdet Paşa ve Lutfi Efendi gibi tarihçiler, eserlerinde bu hususu açık bir biçimde belirtmişlerdir. Her iki tarihçi de Tanzimat Fermanı'nı, Mısır'da Mehmed Ali Paşa'ya karşı Batı'nın yardımını elde etmek için bir manevra olarak yorumlamışlar ve ulemanın da bunu böyle

gördüğü için karşı çıkmadığını belirtmişlerdir. Hattâ Cevdet Paşa, reform vesikaları için, "müphem surette yazılarak Avrupalılara bir veçhile ve ehl-i İslâma diğer bir veçhile tefsir edilirlerdi" diyerek yöneticilerin espri-sini açıkça ortaya koymuştur. Lutfi Efendi ise 1838 Ticaret Antlaşması ile Mısır sorunu arasında doğrudan ilişki kurarak "İngiltere vastasıyla vuku bulan bu misillü icraat"ı eleştirmiştir. Ayrıca Tanzimat adamlarının "reformlar"a karşı tutumu, iktidarda olup olmadıklarına göre değişmiştir. Örneğin bu hareketin kurucusu Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'nın devamı ve derinleştirilmesinden başka bir anlam taşımayan 1856 İslahat Fermanı'na şiddetle karşı çıkmıştır. Neden? Çünkü o sırada Reşid Paşa iktidarda değildir ve halk eğilimlerini okşayarak iç politika yapmakta, itibar kazanmaya çalışmaktadır. Kısacası, günümüzdeki egemen ideolojiden hareket ederek, geçen yüzyılın "İslahat" hareketlerine gönüllü ve bilinçli olarak başlatılmış bir süreç gibi bakmak hatalıdır. Bunlar, zamanlarında, pek benimsenmeyen, popüler olmayan ve uygulayanlar tarafından bile gerçekten inanılmayan girişimler olarak görülmüşlerdir.

Bunun başlıca nedeni, Batı müdahalelerinin ve baskısının türünü oluşlarıdır. Bunu Fuad Köprülü şöyle değerlendirmektedir: "Tanzimat dediğimiz inkılâp hareketi o zamana kadar tam bir Ortaçağ cemiyeti mahiyetinde olan Osmanlı cemiyetinin tabii ve dahili tekâmülü neticesi olarak değil de, bu emperyalist ve kapitalist medeniyetin zorla kendini kabul ettirmesi neticesi olarak ortaya çıktı." Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*'ında, Mustafa Reşid Paşa'nın başlattığı "Diplomatika-i Cedide" döneminde Batılı ülkelerin Osmanlı içişlerine "açıktan açığa" karıştıklarını esefle kaydeder. Bu bağışlılık sadece dönemin uleması arasında gözlenen bir durum değildi. Batı karşısında Osmanlı Devleti'nin aczi ve teslimiyeti, halk şairleri tarafından dahi dile getirilmiş ve kitlelere iletilmiştir.

Bütün bu olgulara rağmen, günümüzde egemen tarih anlayışı, Tanzimatçı reformizme "iyiler"le "kötüler"i ayıran moniteist bir biçimde yaklaşmaktadır: "İyiler", "reformcu"lar; "kötüler" ise bu reformlara karşı çıkan "yobazlar" ve "gericiler"dir. Bu görüşün temelsizliği şurasıdır: 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde, Aydınlanma

Çağı geleneği içinde sayılabilecek, evrensel boyutlu ve lâik nitelikli bir düşünce akımı yoktur. Gerek "reformcu"lar, gerekse onlara karşı çıkanlar, şeriat düzeninin dışında ilkelere dayanan bir dünya görüşüne sahip değildiler. Hiç kuşkusuz "reform" hareketlerine karşı çıkanlar, sık sık İslâmın bayrağı altında hareket etmişler, şeriat ilkelere fanatik bir biçimde sarılmışlardır. Fakat yokluk, sefalet ve adaletsizlik içinde çırpınan bir toplumda bu eğilimi iyi değerlendirmek lâzımdır. Bu tepkinin altında, aslında, daha âdil, daha özgür ve daha müreffeh bir toplum özlemi yatmıyor muydu? Din ve toplum ilişkilerinde sık sık Marx'ın "Din halkın afyonudur" şeklindeki sözleri zikredilir. Fakat nedense bundan önce gelen cümle hep unutulur. O da şudur: "Din, ezilen bir varlığın iç çekmesi, ruhsuz bir dünyanın ruhudur." Gerçekten kendini yenileyemeyen, bağımsızlığını koruyamayan ve giderek soysuzlaşan bir yönetici zümre eliyle kimliğini de kaybeden bir toplumda, dini bir isyandan daha doğal bir şey beklenemez. Bunu daha iyi anlamak için, madalyonun öbür tarafını da göstermek, "reform" hareketini Batılı ülkelerle bağlantıları içinde ele almak lâzımdır.

Batı'nın Politikası

Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti'ndeki değişime karşı tutumu iki düzeyde gelişmiştir: Hükümetler düzeyinde ve kamuoyu düzeyinde. Bu iki farklı konumdan gelen tepkiler, her zaman aynı yönde olmamıştır. Yunan İhtilâli sırasında birçok Batılı tutucu hükümet, kamuoylarının baskısı altında "Kutsal İttifak"a ters düşen bir tutum içine girmişlerdir. Bununla beraber, 19. yy'da Avrupa'da henüz demokratik ilkelere egemen olmaktan uzaktı. Batılı ülkelerin çoğu otoriter rejimler altında yaşıyorlardı. Bu yüzden kamuoylarının dış politikaya etkisi nisbeten sınırlı olmuştur.

Batılı hükümetler, Osmanlı Devleti'ndeki değişimle ilgili tutumlarını, genel olarak Avrupa kuvvet dengesi ve Avrupa düzeni ile ilgili tutumlarına göre saptamışlardır. Bu ise kendilerini, bir istikrar politikasının kaçınılmaz sonucu olarak, Osmanlı bütünlüğünü kabul etmekte, hattâ garantilemeye sevk etmiştir. Ne var ki, Osmanlı bütünlüğünü koruma, Avrupa hükümetlerini aslında hiç de arzu etmedikleri bir duruma düşürüyor-

"UYGARLIK" ADI ALTINDA: Batı dünyası kendi gelişimiyle diğer uygarlıkların evrimini, aradaki önemli farkları Fransız Devrimi'nden sonra anlamaya başladı. Bundan sonra kendi uygarlık modelini başkalarına kabul ettirmek için çeşitli araçlar kullandı. Bunlar hep Batı'nın kendine atfettiği "uygarlık görevi" adına yapıldı.

du. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun önemli bir kısmı, hele Avrupa'daki topraklarında yaşayanların büyük çoğunluğu Hıristiyan idiler. Böylece muhafazakâr Avrupalı hükümetler, istikrar politikası uğruna Müslüman bir devletin Avrupa'da büyük bir Hıristiyan çoğunluğa hükmetmesini onaylar, hattâ destekler hale geliyorlardı. Elbette bu asla kabul edebilecekleri bir durum değildi. Ayrıca kamuoyları da bu duruma karşıydı ve tutumun değişmesi için baskı yapıyordu. İşte Batı'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu bu çelişik durumdan kaynaklanıyordu ve bunu çözmeye yönelikti.

Batı, eylemiyle, bu çelişkiyi şöyle çözmek amacındaydı: Osmanlı bütünlüğünü korumak; fakat Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanların durumunu giderek düzelterek sonunda onları iktidar

yapmak. Hedef buydu. Gerçekten Batılı devlet adamlarının bu konudaki tutumları ve tüm müdahaleleri bugün bütün çıplaklığı ile ortadadır. Bu politikanın en güçlü temsilcisi Lord Palmerston, "Türklerle, Müslümanlıkları açısından hiçbir şekilde taraftar değilim. Eğer Hıristiyan yapılabilseler son derece mutlu olacağım" diyordu. Ayrıca, Tanzimat Fermanı ilân edilirken, İngiliz Elçisi Canning, Sultan'ın açıkça Müslümanların din değiştirme hakkını ilân etmesini de istemiştir. Bunun kabul görmemesine rağmen, Protestan misyonerler Müslümanlar arasında epeyce özgürlük içinde çalışmışlardır. Görüldüğü gibi, burada daha da aşırı bir fikirle karşı karşıyayız ve gerçekten 19. yy'da Osmanlı topraklarında faaliyetlerde bulunan binlerce misyoner, Müslüman halk arasında da propagan-

da yapmıştır. Ne var ki bu politika ve genel olarak Batı'nın tutumu realist temellere dayanmıyordu. Çünkü Batı, kendi arasında bir kilise birliğine dayanmadığı gibi, Rusya haricinde, Ortodoksluktan da kesin olarak ayrılıyordu. Bu yüzden diyebiliriz ki Batılı devletlerin 19. yy'da izledikleri istikrar politikası genel olarak Osmanlı Devleti'nin yararına olmuştur. Başka bir deyişle, Batı, "reform hareketleri" adı altında meşrulaştırılan bütün müdahalelerine ve elde ettikleri bütün ödünlere rağmen, aslında Hıristiyan halkları değil, Osmanlı Devleti'ni temsil eden Müslüman bir yönetici zümreyi korumuştur. Ancak bu "yönetici zümre"nin niteliği ve işlevi gözönünde bulundurulursa, o zaman şunları da ilâve etmek gerekecektir: Halklar açısından açıkça görülmektedir ki 19. yy'da Osmanlı toplumuna Batı müdahalesi Müslümanlar için de Hıristiyanlar için de çok zararlı olmuştur. Sorunun bu yönünü anlamak için, yukarıda sözünü ettiğimiz denge ve istikrar politikasını biraz daha somut olarak ele alalım.

Gücünü Yitiren Devlet

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yy'daki yenilgileri ve giderek büyük bir güç olma niteliğini kaybedişi, Avrupa kuvvet dengesini değiştirmişti. Osmanlı Devleti artık Batı ülkeleri için bir tehdit olmaktan çıkıyor ve Doğu tehlikesini, Büyük Petro'nun reformlarından itibaren devamlı bir yükseliş içinde bulunan Rusya temsil etmeye başlıyordu. Hiç kuşkusuz, Rusya'nın -Ortodoks da olsa- Hıristiyan oluşu, Batı'da farklı bir imaja sahip olmasına yol açıyordu. Ancak, İstanbul ve giderek Doğu Akdeniz'le ilgili emelleri bütün Avrupa düzenini ilgilendiriyordu. Bununla beraber, dinî ve kültürel nedenlerle, Rusya Osmanlı Devleti'nden çok farklı muamele görmüştür. Özellikle İngiltere, Rusya'nın gelişmesinde önemli bir rol oynamış ve Rusya'ya karşı fren politikasını, devamlı olarak uzlaşma politikasıyla birlikte uygulamıştır. Bu politika birçok çağdaş yazar tarafından çok sert bir biçimde eleştirilmiş, Marx ve Engels gibi radikal düşünürlerle D. Urquhart gibi liberal bir diplomat, Palmerston'un "Rus ajanı" olduğunu ileri sürerek derecede sert bir dil kullanmışlardır. Fakat bunlar elbetteki bir şeyi değiştirmemiştir.

Rusya'nın yükselişi Avrupa düzeni-

ne yeni bir biçim vermiş ve Osmanlı Devleti'nin yerini ve işlevini de kökünden değiştirmiştir. Artık Osmanlı Devleti, Doğu'dan gelen bir tehdit değil, Rusya'ya karşı kullanılacak bir frendir. Kısaca bir tampon devlettir. Reşid Paşa'nın "özel sekreteri" M. Cor'un şu sözleri anlamlıdır: "Fransa ve İngiltere için, Türkiye'yi Rusya'ya karşı bir engel teşkil etme zorunluluğu içinde düşünmüyoruz. Sanıyoruz ki, bugünkü durum ve espri içinde sorunu daha üstün bir noktadan ele alma özgürlüğüne sahip değiliz."

Bu yeni dönemde, yüzyıllarca Batı'yı titretmiş Osmanlı ordusu, giderek Batılı askerî uzmanların ve diplomatların kontrolü altına girecek ve İmparatorluğun son döneminde ise bizzat Batılı subayların komutasına teslim edilecektir. İşte, Osmanlı Devleti'ndeki "reform" hareketlerinin, uluslararası ilişkiler açısından anlamı budur. Bu "reform"ların askerî alanda başlaması ve Osmanlı ordusunun bu hareketin başlıca mimarı oluşu, yeni uluslararası dengenin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yükselme ve duraklama döneminde Osmanlı Devleti'nin askerî hareketleri belli bir şemaya göre yineleniyordu. Batı'da Avusturya-Macaristan savaşlarını, Doğu'da İran savaşları izliyordu. 18. yy'ın ikinci yarısından itibaren bu şemanın tamamen değiştiğini görüyoruz. Artık Osmanlı Devleti sadece ve sadece Rusya ile savaşacaktır: 1768'de, 1809'da, 1828'de, 1853'te, 1877'de ve nihayet Dünya Savaşı içinde, 1914'te. Hiç kuşkusuz, Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine yayılma emellerinin, bu savaşların çıkmasında önemli bir payı vardır. Ancak unutmamak gerekir ki, 19. yy Rusya her zaman savaşçı kolaylıkla göze alamayacak derecede geri koşullar ve çelişkiler içinde bulunuyordu. Bugün bizzat Batılı kaynakların da gösterdiği gibi, bu savaşların çoğuna Osmanlı Devleti, Batılı ülkeler tarafından sürüklenmiş ve sonra da cephelelerde bırakılmıştır. Batılı ülkeler ancak mütareke ve barış safhasında ortaya çıkarak diplomatik aracılık yapmışlar ve şu veya bu şekilde Avrupa dengesinin sarsılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Batılı ülkelerin Osmanlılarla birlikte, Rusya'ya karşı muharebeye katıldıkları tek savaş, Kırım Savaşı'ydı. Fakat onda da, doğal olarak, savaşın büyük kısmı Osmanlı topraklarında cereyan etmiş ve Rusların Sivas-topol'u kaybetmeleri, Doğu Anadolu'

dan aldıkları topraklarla telâfi edilmiştir. Osmanlı dostu olarak bilinen Fransız devlet adamı ve şairi Lamartine, Kırım Harbi sırasında yayımlanan bir eserinde şunları yazıyordu: "Türkler aslında Hıristiyanlık davası için savaşıyorlar ve Tuna üzerinde bütün dünyanın özgürlüğünü savunuyorlar."

19. yy'da Avrupa kuvvet dengesiyle ilgili gelişmeler ve Osmanlı İmparator-

luğu'nun yukarıda ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız durumu, Osmanlı yönetici zümresinde niteliksel bir değişme yaratmış; dış elçiliklerde ve tercüme bürolarında yetişmiş, Batı dillerini bilen yeni bir "elit" ortaya çıkmıştır. Bu "elit" in işlevini uluslararası ilişkilerin objektif konumu belirlemiştir. O da şudur: Diplomatik manevralar ve ödünlerle, Düvel-i Muazzama'nın den-

Osmanlı-Batı Diyalogu

TARIK ZAFER TUNAYA

Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat hareketini ilân eden fermanı okumak için, 3 Kasım 1839 günün evinden heâlâleşerek çıkmıştı. Tanzimat "Boğaziçi'nin köhne bir yalısı gibi", orası burası kopmuş Osmanlı Devleti'nin onarımını planlamış olan bir zihniyetin adıdır. Reşid Paşa, bu zihniyetin yaratıcısı değildir. Kendinden önce Batı müdahalelerine karşı düşünülen tedbirlerden doğmuş, II. Mahmud döneminde biçimlenen aydın despotizminin ideolojisi, Tanzimat'ın kaynağı olmuştur. Reşid Paşa, bu ideolojik birikimin taşıyıcısı ve belki de usta bir temsilcisiydi.

"Tanzimat kafası", Osmanlı-Batı diyalogunun ürünüdür. Amacı "civilisation" a girmek, Batılılaşmaktır. Batılılaşmak, ama nasıl? Bir yandan Doğulu kalarak, bir yandan da Batı kurumlarını "ithal" ederek.

Bu görüş ne halktan geliyordu, ne de halka malolmuştu. Tersine, sosyal yapısı geri, feodal çerçeve içine sıkışmış bir tarım ekonomisi ve değerler sistemi içinde yaşayan geleneksel Osmanlı toplumu, taht çevresinden indiriliyordu ve belirttiğimiz gibi aydın bir despotizmin bürokratik bir dünya görüşüydü.

Padişah ve Tanzimat seçkinlerinden oluşan Saray'la Osmanlı halkı arasında 19. yy'da feodal kişilerden ve çevrelerden başka aracı yoktu. Batı'daki burjuvazi değildi bu. Ve bu durum Batı'nın sosyoekonomik gelişme çizgisinin tamamen dışında ve ona ters düşerek oluşmuştur.

Çünkü Osmanlı feodalleri (feodalitesi değil), Batı burjuvazisinin sosyal ve ekonomik işlevlerine sahip olmamışlardır. Onlar, Batı'daki bu tip gelişmelerin tamamen tersini temsil eden bir gidişin temsilcileriydi. Saray'ın da karşısındaydılar.

Zamanla Tanzimatçılık adını alan zihniyet, Batı'nın her yeni baskısına

karşı, onu önleyici bir tedbir alma uğraşısından doğmuştu.

Diyalogun öteki tarafı Batı, bir adıyla da "Avrupa", yalnız bir coğrafya terimi değildir. Batı, Kuzey Avrupa'nın sanayileşmiş birkaç devletidir. Bu devletler, bütün dünyayı yönetir duruma gelmişlerdi. Merkantilizm kızığında oluşan ekonomik ve malî düzen içinde birinci sanayi devrimini başarmıştı Batı... 1880'lere kadar sanayici, bu tarihten itibaren de borçlandırıcı (tefecî), yani maliyecî olacaktı.

Batı ya da Osmanlı siyasal literatüründeki deyimiyle Avrupa (Evropa), sosyoekonomik düzen içinde, liberal felsefeye dayalı, Amerikalı ve Fransız ihtilalleriyle beslenmiş demokratik rejimler kurmuş, çoğulcu bir siyasal hayatı oluşturuyordu.

Böylesine gelişmiş, sanayileşmiş ve hürriyetçi değerler yaratmış birkaç büyük devlet bir yana, dünyanın büyük bir kısmı, aynı sosyal, siyasal ve ekonomik durumda değildi.

Batı'nın özelliği, yalnızca kendi iç gelişmelerinde saklı değildir. Fakat bu gelişmelerin, gelişmemiş ülkelerle bağlantısıdır. Batı, onların hammaddesine, el emeğine ve müşteriliğine dayanan bir sosyal refah büyümesi için deydi. "Beyaz adam-Barbar" diyalogu bu nedenle kurulmuştu.

Batı, kendi üstünlüğünün bilinci içindeydi, kendisinden geride kalmış ülkeleri "adam etme" ödevine inanıyordu. Uygarlık için, gelişme için model sayıyordu kendisini. Ve "sen de benim gibi ol" teorisıyla bir zorlama politikası uyguluyordu.

Fakat bu yalnız siyasal kurumlar ihracı yoluyla oluyordu. "İslahat" ısrarları buna dayanıyordu. Ne var ki, bu ıslahat geri kalmış ülkeleri sosyal ve ekonomik yoldan geliştirici ve kalkındırıcı olmamıştır.

Batı, bu ülkelere kendi iç dinamikleriyle kalkınma olanağı tanımamıştır.

ge politikasını uygulamak ve Hıristiyan Osmanlıların statüsünü geliştirerek onların siyasal iktidara katılmalarını sağlamak.

Bu yeni yönetici zümre elbetteki bu politikayı büyük bir hevesle uygulamıştır. Tam tersine, görünüşte hep "ıslahat"tan söz etmekle birlikte, onu gizli-gizli frenlemeye ve yavaşlatmaya çalışmıştır. Bu politikanın, Osman-

Emperyalizm buna engeldi. Bu nedenle, Batı karşısında geri kalmış değil, geri bırakılmış, sömürge ya da yarı sömürgeleştirilmiş ülkelerden söz etmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu da bu ülkelerden biriydi ve ikinci grupta yer almıştı.

Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat hareketlerini incelerken, Batı faktörü iyice anlaşılmalıdır. Böylesine güçlü bir taraf karşısında, Abdülmecid ve ekibi ne yapabildi?

Tanzimat kafasının isteği, Reşid Paşa'nın deyimiyle "civilisation" a girmektir. Bu formül uzun bir süre kullanılacak, resmî yazışmalara konu olacaktır.

Tanzimatçılar, halktan, millileşmeden değil, siyasal bir kalıp olan devleti ve imparatorluğu sürdürmekten yana idiler. Bu alanda Batı onlara yardımcı olmuş ve ıslahat ihraç etmiştir.

Çünkü Batı, müşterilerine şık giyinme olanağı tanımıştır, ama onların kalkındırıcı bir kafaya sahip olmalarını istememiştir. Kalkındırıcı iç dinamikleri ezme ya da sindirme Batı'nın politikasının temelı olmuştur.

Buna rağmen Tanzimatçılar iyimserdiler. Osmanlı ülkesinde kurtuluş için tüm koşullar vardı. Yeter ki Şeriat'a riayet edilirdi.

Şeriat'a riayet tabanına dayalı bir sistemi kurmak için de önce hürriyet, mülkiyet, eşitlik gibi ilkeler ve kurumlar, o ünlü 3 Kasım günü ilân ediliyordu. Sonra da "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" adıyla, Danıştay ve Yargıtay yetkilerine sahip bir organ kuruluyordu. Okullar, mahkemeler ve yeni kanunlar (Ceza, Ticaret Kanunları vb.) da sahnenin dekorları arasındaydı.

Tanzimatçı yöntem burada hemen belirir ve örneklenir: Cemaat, Ticaret ve Asliye mahkemeleri karşısında Şer'îye mahkemeleri; Medreselerin karşısında da Darülfünun ve çeşitli okullar kurulmuştur.

Yöntemin özelliği açıktır: Eskiye ve yeniyi yanyana yaşatma. "Yeni" yüzeydi, "eski" de altyapı, yani asıl top-

lu İmparatorluğu'nu kurtaramayacağı gibi, kendilerini de kitleler nezdinde gitgide daha sevimsiz kılacağını çok iyi hissetmiştir. Şurası anlamlıdır ki, hiç kuşkusuz çok zeki ve bilgili kişiler olan Tanzimat adamları, yürüttükleri politikayı açıklayan ve savunan eserler kaleme almamışlardır. Batı'da Mustafa Reşid Paşa'nın fikirlerini inceleyen makaleler, daha ziyade yabancı elçilere ve-

ya devlet adamlarına verilen muhtıralara dayanmaktadır. Bu dönemle ilgili eserleri daha çok geleneksel formasyona sahip ulema içinden çıkan yazarlar vermişler ve onlar da "ıslahat" hareketlerini daha ziyade küçümseyici bir dil kullanmışlardır. Başlangıçta bu politikayı asıl öven ve yüceltenler, Avrupalılar olmuşlardır.

Sultan Abdülmecid

Devleti kalkındırıcı iç dinamikten yoksun olduğuna göre, Batı'ya daha fazla yaklaşıp daha fazla ödün vermek ve karşılığında Batı'dan borç almak.

Abdülmecid direnmiş, fakat Batı örneğinde kurulduğu ileri sürülen "Meclis-i Vâlâ" borçlanmada ısrar etmişti. Ve bu sefer Batı'yla kurulan diyalog, asıl yüzünü göstermişti. Osmanlı Devleti, Londra-Paris bankerleriyle anlaşmış, 1854-1861 yılları arasında dört kez borçlanmıştır.

İltizam, ülkeyi ipotekliyordu, istikraz da hâkimiyeti. Ne var ki, borçlanmalar kalkınma yaratmıyordu. Çünkü büyük bir kısmı faiz, amortisman, komisyon şekilleriyle kesilirdi, verilen paralar ekonomik yatırımlara tahsis edilemiyordu. Alacaklı Batı, bunu kontrol yetkisini de almıştı.

Tanzimat'ın gündeme getirdiği Osmanlı-Batı diyalogu II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla yeni yönelimlere girecekti. Tanzimat kafasının bulunduğu son çözüm olan Kanun-ı Esasî büyük törenlerle ilân edildi. Ancak kısa bir süre sonra askıya alınması Tanzimat'ın son yenilgisi oldu.

Bu "kafa" yeni bir eser daha verecek miydi? Daha doğrusu, verebilir miydi?

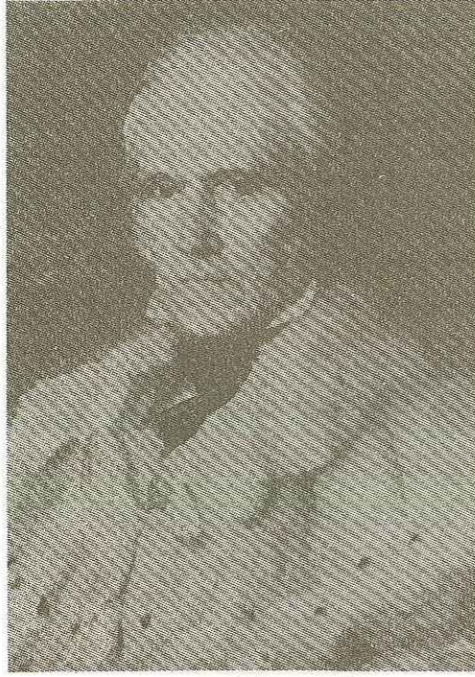
Kuşkusuz, "Tanzimat kafası" kendini arayıp bulma gücü bakımından sıfır noktasında değildi. İmparatorluğun sosyal ve siyasal yapı değişikliğine muhtaç olduğunu anlamış ve sivil topluma geçiş amaçlamıştır. Fakat bu amaca erişmenin, yeteneği ve gücü bakımından olanaksız olduğunu anlamamıştır. □

lum. Bu ikinci yöntem eskiye ödün (tâviz) veriyordu. Yalnız ödün vermiyor, eskiye güç katıyordu. Onu kendi gelişmelerinde serbest bırakarak ve ilk fırsatta yeniyi saldırı olanağı hazırlayarak... Bu alanda tek istisna Ordu'dur. Çünkü, ikinci yöntemin çelişkinin ilk kurtulmuş toplumsal kurum olmuştur ve askerlik bir din ve devlet ödevi haline getirilmiştir.

Tanzimat hareketinin kendisinden beklenmeyecek kadar toplumsal ve asil yerli yönü, Ferman'ın az okunan ikinci yarısında saklıdır: Ülkeyi parça parça ipotek altına koyan "iltizam" usulünün kaldırılması. Ne var ki, "muhasıllar", "mültezimler" in yerini tutamamış ve Tanzimat'ın en köklü önemi de başarısızlığa uğramıştır.

Böylece Saraycı ekibin temsil ettiği birkaç kurum havada kalmıştır.

Eğer Tanzimat bu kadarla özetlenebilseydi, çok masum bir hareketin adı olarak kalabilirdi. Tanzimatçılar, bir ilkeyi Osmanlı Devleti'nin politikasına, çok daha sonralarına kadar, bir değişmez olarak yerleştirmişlerdir: Osmanlı

BİR ELÇİ: İngiltere'nin İstanbul elçisi Stratford Canning (1786-1880) küstah tavırlarıyla dikkati çeken, Bâbü'lî'yi İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir biçimde yönlendirmeyi başaran bir diplomattı. Amcası Dışişleri Bakanı George Canning'in politik üslubunu benimseyen elçi Tanzimat Fermanı ile Müslümanların din değiştirme hakkının ilân edilmesini de istemişti. Hıristiyan tebayı bu denli koruyan Canning'in görüşleri daha sonra elçilik yapan Sir Henry Layard (1817-1894) tarafından bile kınanmıştır.

Batılı Devlet Adamları ve Osmanlı Reformları

Batılı politikacı ve yazarlar, Osmanlı reformlarına karşı iki türlü tavır takınmışlardır. Bir kısmı bu değişmelerin "reform" niteliğine inanmamışlar ve bunları şiddetle eleştirmişlerdir. Buna karşılık birçok Avrupalı politikacı ve yazar Osmanlı reformculuğunu övmüşlerdir. Bu yüzden Tanzimatçı devlet adamlarımız, zaman zaman Batı Avrupa'da kendi ülkelerinde olduğundan daha popüler hale gelmişlerdir. Ne var ki Osmanlı reformizmini öven Avrupalı yazarların eserleri dikkatle okunursa durumun aslında biraz farklı olduğu anlaşılır. Şöyle ki, bu yazarlar ikili bir dil kullanmışlar, Osmanlı yöneticilerini Batı değerlerine göre değerlendirmişler, onlar için farklı bir ölçü uygulamışlardır. Gerçekten, Osmanlı yöneticilerine yaranmak ve şu veya bu şekilde çıkar sağlamak amacıyla hareket eden oportünistler dışında, Osmanlı reformistleri için Batı'da hep değişik ölçüler, "bon pour l'Orient" değerler kullanılmış ve Tanzimatçılar ancak bu değerler çerçevesinde övülmüşlerdir. Osmanlı aydınları ise belki bunu anlamadıkları için değil, fakat çaresiz oldukları için ve bir ölçüde de böylesi işlerine geldiği için, durumu benimsemişlerdir. Bu konuda sayısız örnek verilebilir. Burada sadece çarpıcı bir örnek

vereceğiz: Fransız Akademisi üyelerinden P. Challemel-Lacour, 1868 yılı başında Âli ve Fuad paşalar hakkında bir yazı yazmıştır. Bilindiği gibi bu tarihte Âli Paşa sadrazam, Fuad Paşa da hariciye nazırıdır. Challemel-Lacour, Fransız dostu olarak tanınan bu devlet adamları hakkında gayet olumlu bir dil kullanmakta ve yazı genellikle "övcü" bir nitelik taşımaktadır. Ancak, epey uzunca olan bu makalenin küçük bir paragrafında Fuad Paşa hakkında ilginç bir bilgi verilmektedir. Bu bilgiye göre, Fuad Paşa, Bükreş'te Türk yanlısı liberallerin hareketini, Rusya lehine ve biraz da kan dökerek bastırıştır. Fransız akademisyeni, bu bilgi ile ilgili olarak şunları da ilâve etmektedir: "Bilindiği gibi, ihtiyatın da gerektirdiği böyle bir tutum, Rus Çarı için, minnet duygularını en canlı bir biçimde ifade etmekten geri kalmayacağı bir hizmetti. Fuad'ın mali servetinin başlangıcı bu döneme uzanır." Görüldüğü gibi, burada korkunç bir itham ile karşı karşıyayız: Fuad Paşa'nın bir Osmanlı sorununu, "Osmanlı Devleti'ni küçük düşürücü bir biçimde" Ruslar lehine çözdüğü ve bunun için de Rus Çarı'ndan rüşvet aldığı iddia edilmektedir. Bu iddia doğru mudur? Yoksa bir uydurma mıdır? Bu nokta elbette ayrıca araştırılmaya değer; fakat konumuz açısından önemli olan bu değildir. Önemli olan, Fransız dostu Fuad Paşa

hariciye nazırı iken, Fransız resmî görüşlerini yansıtan çok önemli bir dergide, hakkında bunların bir skandal yaratmadan yazılabilesidir. Sanıyorum ki bu örnek bizzat Batılı dostlarımızın da, "ıslahatçı" Osmanlılara ne derece önem verdiklerini gözler önüne sermektedir.

Batılı devlet adamları içinde Tanzimat hareketinin mimarı Mustafa Reşid Paşa hakkında en realist hükümü, Fransız devlet adamı ve tarihçisi F. Guizot'un verdiği kanısındayım. Reşid Paşa'yı yakından tanımış olan bu devlet adamının, kendisiyle ilgili hatıralarında çizdiği tablo şudur: "Reşid Paşa, ülkesinde giriştiği hareketin başarıya ulaşması için en gerekli niteliklerin birinden yoksundu. Türkiye'de güçlü bir reformcu olamayacak kadar az Türktü. Büyük Petro, Rusya'yı Avrupa uygarlığına sokma girişiminde, derin bir şekilde Rustu ve Rus kaldı. (...) Genç yaşlardan itibaren Türkiye ile Avrupa ilişkileri içinde yetişmiş ve bu konularda angaje olan Reşid Paşa özellikle bir Avrupa diplomatı oldu. (...) Türk hükümetinin Avrupa hükümetleri içinde bir çeşit özümlemesini, ülkesinin ve sultanının Avrupa politikası içindeki yerini ve ağırlığını koruyabilmesi için tek çare olarak görüyordu. Türkiye'yi Avrupa'da tutabilmek için, Avrupa'yı Türkiye'de tatmin etmek: Devamlı hâkim düşüncesi bu oldu." Öyle sanıyorum ki bu görüşler tüm Avrupa devlet adamlarının görüşlerini yansıtıyordu ve bütün Tanzimatçılar için geçerliydi. Oportünist nedenlerle her zaman bu kadar açıkça ifade edilmemişlerdir ve bizzat F. Guizot da bunları hatıralarında yazmıştır. Ancak dönemin bütün boyutları içinde incelenmesi, Osmanlı reformizminin ve bunun uygulayıcılarının objektif konumunu ortaya koymaktadır. Bunlar, Avrupa politikasının Osmanlı Devleti'nde uygulanması programının müteahhitleri olmuşlar ve aslında Osmanlı Devleti'ni değiştirmeye değil, ellerinden geldiği kadar değiştirmeye çalışmışlardır. İlâve edelim ki, Batılı ülkeler de Osmanlı Devleti'min hızla değişmesi için asla hevesli değildiler. Kendi çıkarları uğruna Hıristiyan halkları kızdırmakla beraber, daima ölçülü davranmışlar ve en kritik anlarda onları kendi kaderlerine terketmişlerdir.

Tanzimatçı devlet adamlarının uzlaşma diplomasisi elbetteki kendileri açısından son derece verimli olmuş ve he-

men hepsi efsanevî bir zenginlik içinde yaşamışlardır. Özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın zenginliği Avrupa'da büyük bir ilgi uyandırmış ve Paşa, Avrupa'nın en zengin insanı olarak şöhret yapmıştır. Batı'da Rothschild'lerden de büyük servete sahip olarak şöhret yapan M. Reşit Paşa hakkında yazılmış birçok eser vardır. Bu konuda hakkında yazılanlarda bir uyum mevcuttur.

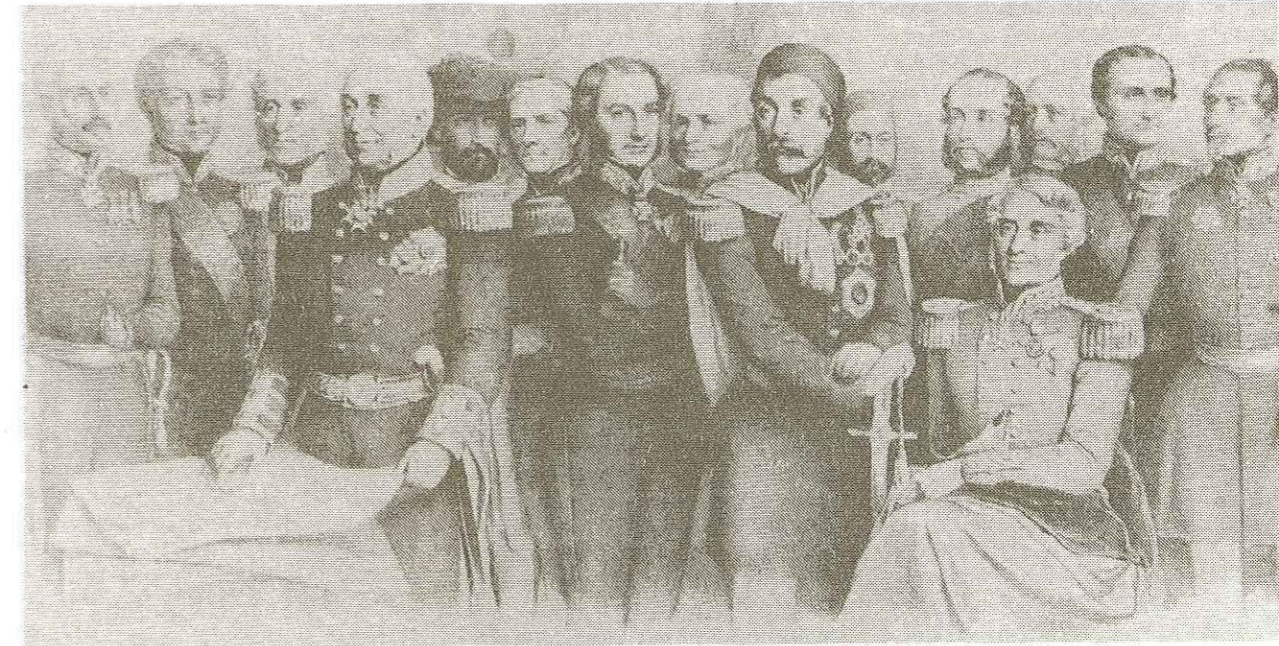
Tanzimatçılığın Vardığı Nokta

Osmanlı reform hareketlerini, İmparatorluğun sonuna kadar "Tanzimatçı" esprinin temsil ettiğini söyleyebiliriz sanıyorum. Çünkü bu tip reformculuğun temelinde dönemin diplomatik ilişkiler örgüsü ve Batı Avrupa-Rusya kuvvet dengesi bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni bir "tampon devlet" haline sokan bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu süreç "Osmanlı ıslahatçılığı"nın yürütücü gücü olan ordunun da giderek bağımsızlığını tamamen kaybetmesine ve yabancı generalerin komutası altına girmesine yol açmıştır. Elbette 19. yy'ı bu açıdan dönemlere ayırmak ve her dönemin özgül karakterini somut bir biçimde ortaya

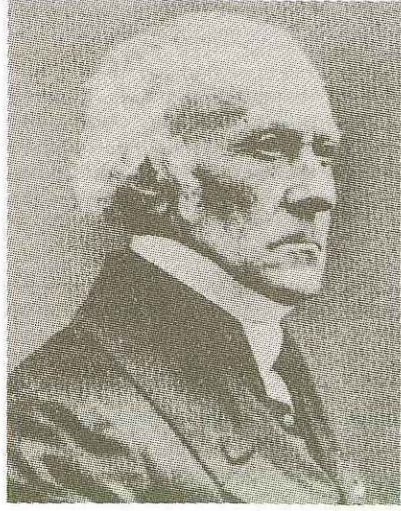
koymak gerekir: Örneğin 1870 Sedan Muharebesi'nden sonra Batı Avrupa kuvvet dengesinin nasıl değişmeye başladığını ve Osmanlı Devleti üzerinde Alman etkisinin nasıl İngiliz-Fransız etkisinin yerini almaya başladığını göstermek gibi. Fakat konumuz açısından önemli olan bu değildir ve ayrıca bu gibi gelişmeler Osmanlı Devleti açısından durumun değiştirmemiştir.

"Islahat" ve "reform" adı altında sözünü ettiğimiz, fakat ayrıntısına girmediklerimiz etkinliklere gelince, bunların kendi başlarına olumlu şeyler olduğuna elbette kuşku yoktur. Devlet yönetiminde, hukuk ve eğitim alanında lâik ve rasyonel yönde atılan adımlar ve Müslüman olmayan Osmanlıların statüsündeki gelişmeler son derece övgüye değer şeylerdir. Ancak burada vurgulanan husus, bunların uluslararası çıkarlar uzlaşmasının, İmparatorluk'ta gerginlikler ve çelişkiler içinde somutlaşan bir yansıma süreci olduğudur. Başka bir deyişle, Osmanlı değişim sürecinin niteliğini tayin eden unsur "reform" arzusu ve eylemi değil, Batı'nın kolektif kontrolüdür. Bu kontrolde, Osmanlı Devleti'yle ilgili ilke, onun "zayıf tutularak bütünlüğünün korunması" şeklinde konmuştur. Örneğin

Osmanlı bütünlüğünü garanti eden 1844 gizli İngiliz-Rus Antlaşması'nın iki temel ilkesi, "zayıf bir Türk İmparatorluğunun mümkün olduğu kadar uzun süre devamı ve sonunda paylaşılması için diğer Avrupa devletleriyle işbirliği" biçimindedir. Bunu hissedeni yönetici zümre, halktan da gelen baskıyla, bu programı çok hevesiz bir şekilde yürütmüştü. Bizde sık sık Tanzimatçılığın "taklitçilik" olduğu ileri sürülür. Oysa aslında Tanzimatçılık, baskıya karşı gizli bir direnç ve ortalama yollar arama iradesidir. Bunun için "reform" hareketleri çok sınırlı ve yüzyeyle kalmış, halk kitlelerine nüfuz edememiştir. Temel eleştiri konusu budur. Kökeni halk tabakalarından gelen bu direnç duygusu bugün de kuvvetli olduğu için, Tanzimatçılık hâlâ bir taklitçilik olarak görünmektedir. Oysa Osmanlı toplumunun temel eksikliği, bir ölçüde, Batı'yı taklit etmekten değil, yönetici oligarşinin tüketim alışkanlıkları dışında onu taklit edememekten gelmiyor mu? Bu ise bizzat Batı'nın empoze ettiği ilişkiler modelinden ve kendini sevdirememesinden kaynaklanıyor mu? Tanzimat adamlarının, Batı'nın biraz kuklası olmadığı ve Batı'nın çıkar çelişkilerinden doğan bir öz-

KIRIM'DA İTTİFAK Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti ile birlikte Çarlık Rusyası'na karşı savaşa girmeleri gerek Rusya, gerek Osmanlı Devleti'ne yönelik uzun vadeli politikalarının bir sonucuydu. Fransız şairi Lamartine (1790-1869) "Türkler Hıristiyanlık davası için savaşıyorlar" derken belki de bunu dile getiriyordu. Resimde Kırım Savaşı'nda müttefik devlet komutanları bir arada görülmektedir.

GERÇEKÇİ: Bir dönem başbakanlık yapan ünlü Fransız devlet adamı ve tarihçisi François Guizot (1787-1874) diğer Batılı devlet adamlarının tersine Batılılaşmanın öncüsü Mustafa Reşid Paşa için verdiği hükümlerde daha gerçekçi ifadeler kullanmakta, hatıralarında Paşa'yı "Türkiye'yi Avrupa'da tutabilmek için Avrupa'nın çıkarlarını savunan, Avrupalı bir diplomat" biçiminde tanımlamaktadır.

gürlük marjına sahip oldukları sık sık belirtilmiştir ve bunda bir gerçek payı vardır. Ancak devlet adamlarının özgürlüğü ve bağımsızlığı başka, "manevra kabiliyeti" başkadır. Osmanlı devlet adamlarının diplomatik manevraları, bilindiği gibi ülkeyi mağlûbiyetten mağlûbiyete, iflâstan iflâsa sürüklemiş ve sonunda devletin sadece Avrupa'da değil, Anadolu'da da çöküşüne yol açmıştır. Sevr Antlaşması, Tanzimatçılığın doğal sonucudur.

Tanzimatçılığın Eleştirisi

Osmanlı reformizminin radikal bir eleştirisi pratikte yapılmıştır; fakat teoride henüz yapılmamıştır. Tanzimatçılığın -ve onun değişik bir uygulaması olan Meşrutiyetçiliğin- pratik eleştirisi iki aşamada yapılmıştır:

1. Millî Kurtuluş Savaşı'nda, çöken bir devlet yerine yeni ve ulusal bir devlet kurabilmek için, işe sıfırdan başlamak, tüm ulusal güçleri seferber etmek ve bağımsız bir ordu kurmak gerekmiştir. Bu dönemde Batı, bir uygarlık modeli olarak değil, fakat "bizi yutmak isteyen emperyalizm" olarak karşımızdadır. Bu eylemde Tanzimatçı diplomasi yürütülmektedir.

2. Kemalist reformlar aşamasında ise Tanzimatçı "ıslahat"ın radikal bir eleştirisi ile karşı karşıyayız. Kemalist reformlar, şeriat düzenini toptan kaldırarak ve tüm Ortaçağ kurumlarını yok ederek Tanzimatçılara en iyi cevabı vermişlerdir. Kemalist reformların radikal niteliği, Batı'nın baskısı sonucu değil, gerçek bir uygarlık değiştirme ve çağdaşlaşma arzusunun sonucu oluşlarından kaynaklanmaktadır.

Fakat ne yazık ki, günümüzde de üzerinde çok düşünüldüğü ve tartışıldığı gibi, yakın tarihimizdeki bu dönüşümün teorisi yeterince yapılmamış ve sosyoekonomik planda kendiliğinden bir süreçle, ideolojik planda ise tutucu tarihçiler ve bir kısım oryantalistlerin çabalarıyla, geçmişle ilişkiler yeniden kurulmuştur. Bu şekilde, Kemalizm ve modern Türkiye'nin kuruluşu Tanzimatçılığın doğal bir sonucu ve mirasçılığı olarak kabul edilmiştir. Bu gelişim çerçevesinde, memleketi Sevr Antlaşması'na sürükleyen bir yok etme politikasının mimarları da tekrar itibar kazanmışlar ve yeni devletin temelini atanlar olarak görülmeye başlanmışlardır. Günümüzde "Batılılaşma" sorunu bu çerçevede içinde karşımıza çıkmaktadır.

"Batılılaşma" sorunu, elbette teorik bir araştırma ve tartışma konusu olmaktan önce, sosyoekonomik bir evrim ve değişim sorunudur. Düşüncelerimizin ve değerlerimizin ötesinde, belli bir gelişim, zaten bu soruna kendi mantığına göre bir cevap getirmektedir. Bununla beraber bu konuda aydın olarak yapılacak şeyler vardır. Bunların başında, somut araştırmalarla, Tanzimatçılığın öz niteliğini ortaya koymak ve Tanzimatçı espiyle gerçek uygarlık savışçıları arasında kesin bir fark bulunduğunu kanıtlamak gelmektedir. Bir kısım tarihçilerimiz ve özellikle Anglo-Sakson oryantalistler, aslında birçok bakımlardan öğretici eserlerle, Tanzimatçılık ve modern devletin kuruluşu arasında bir köprü kurmuşlardır.

Ancak böyle bir yaklaşımın ürünleri, Osmanlı "reform"larını hep diplomatik ilişkilerden ve sosyoekonomik örgüden soyutlayarak yorumlamaktadırlar. Bu şekilde bağımsız olarak ele alınan "reform"lar, kolayca övülebilir veya hiç olmazsa savunulabilir hale gelmektedirler. Bunun sonucu olarak, modern Türk zihniyetinde bir "değer ikileşmesi" meydana gelmekte, çağdaş evrensel değerlerden kopuk, sözde

"ulusal" bir değer sistemi oluşmaktadır. Böylece gerek siyasal rejim ve demokrasi konularında, gerek iktisadî gelişme alanında çağdaş ölçüler bir yana bırakılmakta ve "bize göre", "kendimize uygun" ölçüler esas alınmaktadır. Kısaca, "ulusal"lık adına evrensel değerlerden kopma, taşra zihniyetine ve şovenizme yol açmakta, şovenizm ise kültür sefaletini beslemektedir. Bu bakımdan, gerçekten "çağdaşlaşma" isteniyorsa, kolaycılığın bir tarafa bırakılarak bu kopukluğun reddedilmesi ve ulusal değerlerin evrensel değerlerle uyum haline getirilmesi gerekmektedir. □

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (1-12), Ankara, 1953
- Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih-i Lutfi*, V, İstanbul, 1886
- Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul, 1877
- BAYSUN Cavit, "Mustafa Reşid Paşa", *Tanzimat*, I, Ankara, 1940
- CASTILLE H., *Réhid Pacha*, Paris, 1858
- CHALLEMEL-LACOUR P., "Les Hommes d'Etat Ottomans, Ali et Fuad Pacha", *Revue des Deux Mondes*, 1868
- *Correspondance Diplomatique*, Cilt 368, 12 Ekim 1866 tarihli rapor, ve cilt 371
- DAVISON Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1963
- DESTRIËLHES M., *Confidences sur la Turquie*, Paris, 1855
- ENGELHARDT Ed., *La Turquie et la Tanzimat*, I, Paris, 1882
- GUIZOT M., *Mémoires Pour Servir à l'Histoire de Mon Temps*, VII, Paris, 1860-1867
- KÖPRÜLÜ Fuad, *Demokrasi Yolunda*, The Hauge, 1964
- LAMARTINE Alphonse de, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1854
- MARX K.-ENGELS F., *Sur la Religion*, Paris, 1968
- PALMERSTON Lord, *Sa Correspondance Intime*, II, Paris, 1878
- PURYEAR V. John, *England, Russia and Straits Question*, Berkeley, 1931
- "Réhid Pacha et la Reforme ottomane", *Zeitschrift für Ost-europäische Geschichte*, II, 1912
- RODKEY F.S., "Reshid Pasha Memorandum of August 12", *The Journal of Modern History*, Haziran 1930
- *Statu Quo d'Orient*, 1839

Osmanlı Batılılaşması

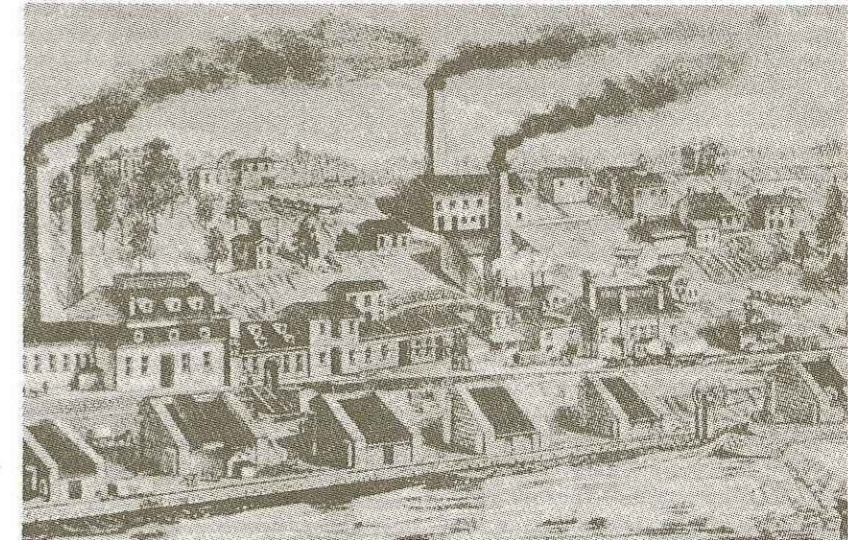
Mehmet Ali Kılıçbay

Türkçenin ve aydınlarımızın geçirdiği değişim süreci içinde muasırlaşmak, garplılaşmak, asrileşmek, çağdaşlaşmak gibi konaklardan geçen Batılılaşma kavramı bugün hem Batılılaşma (Batı gibi olma), hem de Batılılaşma (Batılı gibi olma) biçimlerinde ifade edilmektedir. Kavramın zaman içindeki değişimleri, Türkiye'de olayın öncüleri Batı ile olan farklılığın bir derece farkı olarak görüldüğünü ve Batı'yla aramızdaki mesafenin aslında aynı doğrultuda hareket eden iki toplumdan birinin daha öne geçmiş olmasının sonucu olarak algılandığını göstermektedir. Kavramın günümüzdeki ifade biçimi ise, farklılığın bir derece değil, bir nitelik farkı olduğunun bilincine ulaşıldığını göstermektedir. Batılılaşma ve Batılılaşma biçiminde ifade edilen kavram aslında ayrı toplumsal değişim sürecinin farklı, ama birbirlerini tamamlayan, fakat bazen de birbirleriyle zıtlaşan yanlarına atıfta bulunan iki farklı kelimeyle ifade edilmek zorundadır.

Batılılaşma kelimesinin bağlantısı, bir ulusal birimin tüm kurumlarıyla ve bu kurumların içsel bağlantılarının eklenmesiyle, Batı toplumunun bir benzeri haline gelmesi süreci iledir. Batılılaşma ise, teker teker kurumların

olabileceği gibi, sınıfların, toplulukların, bireylerin veyahut zevklerin, davranışların Batı'daki izafet çevrelerine göre şekillenmesi sürecidir.

Kavramın bizzat kendinden de anlaşılacağı üzere Batılılaşma, Batılı olmayan bir toplumun Batı normlarına göre yeniden yapılanması anlamına gelmektedir. Batılı olmayan toplumların böylesine bir ihtiyacı duymuş olmalarının, onların böylesine bir ihtiyacı duyacakları iklimin ortaya çıkmasının veyahut da onları böyle bir sürece girmeye zorlayabilecek dış güçlerin belirebilmesinin nedenleri, doğrudan Batı Avrupa tarihinin içindedir. Batı Avrupa'nın 13. yy'da içine girdiği ekonomik değişim sürecinin, pazar ilişkilerinin ön plana çıkarttığı yeni bir üretim tarzı, 15. ve 16. yy'lardaki Rönesans hareketinin yol açtığı bilimsel devrimle de birleşerek yavaş yavaş bir sınıf kapitalizmi haline dönüşmeye başlamıştır. Önceleri ticarî nitelikte olan ve sonradan kapitalizm adıyla anılacak olan bu yeni tarz, üretim hacmini artırmak zorundadır. Üretim hacmini artırması ise, kendinden önceki tarzlarda olduğunun

BATILININ GELİŞİMİ: Batı Avrupa'da 13. yy'dan itibaren ekonomik düzende değişimler görüldü, pazar ilişkileri öne çıkmaya, ticaret gelişmeye başladı. Daha sonra kapitalizm diye adlandırılacak bu sistem ekonomik yapısıyla birlikte kültürünü de yayacak ve Batılı olmayan toplumların kültürel bir ikileme yaşamasına neden olacaktı.

aksine, yanlara doğru değil de, dikine doğru büyüyerek olmaktadır. Bunun anlamı, üretim birimi başına verimliliğin artması, yani sermaye yatırımlarının çoğalmasındır. Bu da ancak teknolojinin gelişmesiyle mümkündür. Çok kabaca sergilediğimiz bu süreç içinde Batı Avrupa, tarihte ilk kez dünyanın geri kalan bölümlerine nazaran teknolojik bir üstünlük sağlamıştır. Bunun yanı sıra ve bununla birlikte, 16. yy'dan itibaren ulusal devletlerin ortaya çıkma-ya başlamaları; Rönesans hareketinin bireyi cemaat cenderesinden kurtarması; Reformasyon hareketiyle evrensel kilise idealinin yıkılması; ekonomik gelişmelerin dayattığı coğrafi keşifler ve sömürgeleştirme hareketi Batı Avrupa'yı tamamen başka bir evren haline getirmiştir. Avrupa hem kültürünü, hem de ekonomisini artık dünya ölçeğinde yayma durumundadır. İşte, Batı Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerine bu yürüyüşü, ona maruz kalanların Batılılaşma sürecine girmeleri veya tamamen tersine, kendi geleneklerine tam bir hapsoluş tavrına saplanmalarını getirmiştir. Bugün dünyanın Batılı olmayan toplumlarının içinde buldukları düalizmin, bir kaynağı da budur.

Diğer yandan, Batı Avrupa'yla erken tarihlerden beri temasta olan ve onunla sadece ya egemenlik ilişkisi (Osmanlı Devleti) ya da ticarî ilişki (Hint, Çin) içinde bulunan eskinin büyük devletleri, onun bu ilerleyişi karşısında önce direnmişler, fakat gerilemeyi durduramayınca da, çarenin onun gibi olmak olduğunu düşünmüşlerdir. Batı kurumlarının bazılarına kabulüyle Batı toplumu gibi olunabileceği kavrayışı ise Batılılaşma adını hak etmektedir.

Batılılaşma ve Batılılaştırma, bazen birbirlerini tamamlarlar, çünkü genelde Batılılaşma hareketlerinin sürükleyicileri Batılılaşmış birey ve kurumlardır; ama bazen de zıtlarlar, çünkü Batılılaşma en azından başlangıç kavrayışı olarak Batı teknolojisine sahip olmakla yetinmektedir. Oysa Batılılaştırma, Batı'nın tüm kurumlarının tutarlı bir biçimde benimsenmesi ve aktarılması anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devleti Rusya ile birlikte Batı'nın hemen yanında, ama Batılı olmayan iki ülkeden biridir. 16. yy'ın sonlarına kadar Osmanlı Devleti Batı'ya karşı kendini hep üstün hissetmiştir. 16. yy'ın sonlarından itibaren ve özellikle 17. yy'ın ikinci yarısında şiddetle duyulmaya başlanan bozuklukları gi-

dermenin yolu olarak hep eskiye dönüşün uygun olacağı ileri sürülmüştür. II. Osman (1618-1622) ve IV. Murad (1623-1640) saltanatlarıyla Köprülüler vezareti dönemleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslah etmenin eski düzenin ihyasıyla mümkün olduğu düşüncesinin müfrit bir şekilde uygulandığı dönemdir. Ancak, 17. yy'ın son yılında (1699) Osmanlı Devleti Batı'ya karşı (en azından askerî alanda) geri olduğunun bilincine varmaya başlamıştır. Ve bu tarihten sonra düzeni reforme etmenin atfları, önce mütereddit, sonra açık bir şekilde Batı'ya yapılmaya başlanmıştır. Demek ki, 18. yy'ın başından Cumhuriyet dönemine kadar olan ıslahat çabaları tarihi, bir anlamda Osmanlı Batılılaşma tarihidir de ve bu bağlamda Osmanlı Batılılaşması ile ıslahat hareketleri özdeştir.

Osmanlı Batılılaşması son tahlilde Batı formuna göre silahlat hareketleri olmaktan öteye pek fazla geçememişlerdir. Çünkü, Batı toplumunun arkasında Hıristiyanlığın damgasını yemiş bir oluşum, Osmanlı'nın arkasında ise Müslümanlığın damgasını yemiş bir toplum vardır. Bu bağlamda, Hıristiyan olmayan bir toplumun Batılılaşması ancak laik bir ortamda söz konusu olabilir. Aslında Batı'nın bizzat kendi de, özellikle Aydınlanma çağından itibaren, bir laikleşme süreci yaşamış, ama bu oluşum Osmanlıya asla yansımamıştır. Gerçek anlamda Batılılaşma yoluna girilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin laikliği bir kurucu ilke olarak ihdas etmesiyle mümkün olmuştur. Bu durumda, Osmanlı Batılılaşma sürecini 18. yy'da başlayan "İslahat hareketleri" içinde incelemek gerekmektedir.

Batı'ya Yönelişin Nedenleri

Osmanlı ıslahatının atflarının tam anlamıyla Batı'ya yönelmeye başladığı tarih, 18. yy'ın son çeyreğidir.

Yüzyılın hemen başındaki savaşlardan sonra imzalanan iki antlaşma ile (1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça) Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki askerî üstünlüğü kesin olarak sona ermiştir. 1718-1730 arasında yaşanan görelî barış dönemi, yönetici elitin adına "Lâle Devri" denilen bir yaşam tarzına yönelmesine olanak ve fırsat sağlamış, dönemin sonunu belirleyen 1730 tarihli Patrona Halil ayaklanması, İstanbul'da daha önce meydana gelen Yeniçeri-Esnaf ayaklanmalarından farklı olarak,

en büyük kapıkulu ocağı ile merkez yönetiminin aralarının kesinlikle açılmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın Avrupa için askerî bir rakip olmaktan çıkmasından önce, sanayi devrimi aşamasına gelen bu kıta için, köhne imparatorluk ekonomik bir rakip olmaktan da çıkmıştır. Bu durumda, Batı'nın Osmanlıya karşı önyargıları artık korku ve endişe gibi duygularla yönetilmekten uzaklaşmıştır. Bu oluşum içinde, Osmanlıda Batı'ya karşı bir gevşeme belirmeye başlamıştır. Özellikle, Batılılarla en fazla temasta olanlardan başlamak üzere, Osmanlı insanı Batılıya artık tepeden bakmaktan vazgeçmektedir. 18. yy'ın sonundan itibaren de bu duygu, yerini aynı olgunun iki zıt tezahürü olan hayranlık-nefrete bırakacak ve Osmanlı Batılılaşması bu zıtlığın girdabında ilerleyecektir.

18. yy süresince Osmanlıda Batı'ya yönelik olumlu bir havanın oluşmasına etki eden önemli bir faktör de, Avrupa içi çatışmalar veya kişisel nedenlerle bazı Avrupalıların Müslüman olmaları veya Osmanlı hizmetine girmeleridir (İbrahim Müteferrika veya Baron de Tott gibi). Bu gibi kimseler, Osmanlı'nın Batı'yı somutta tanımmasına olanak sağlamışlardır.

Bütün bunların ötesinde, 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren devletin içine düştüğü nakit sıkıntısı, Avrupa'dan ihraç edilen enflasyonun geleneksel tımar sisteminin bozulmasındaki etkisinin anlaşılabilmesi, sermaye birikiminin olamaması, yönetsel ve malî sistemin köhneliği gibi nedenler de, 18. yy'ın son çeyreğinde Osmanlı yönetiminin bakışlarının Batı'ya yönelmesine yol açıyorlardı.

Batılılaşma Yolunda İlk Adım

Nizam-ı Cedid terimi ilk kez, Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa tarafından, bu vezir ailesinin imparatorluğa getirdikleri yeni iç düzeni ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu söz, III. Selim'e gelinceye kadar bir daha kullanılmamıştır. III. Selim saltanatının başlarında Viyana'ya olağanüstü elçi olarak gönderilen Ebubekir Râtib Efendi, Avusturya kurumları ve siyaseti hakkında yazdığı risalede, bu ülkenin mevcut düzeninden "nizam-ı cedid" olarak söz etmiştir. Aynı şekilde, Fransız Devrimi'nden sonra, krallığın yıkılmasıyla kurulan yeni rejime Osmanlı Devleti'

GERİLEYEN RAKİP: Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki askerî üstünlüğü Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarıyla sona ermiş ve Avrupa için askerî bir tehlike olan bu büyük devlet Batı'daki sanayi devrimiyle birlikte ekonomik bir rakip olmaktan da çıkmıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti için başlayacak süreç; bütün yanlarıyla Batı'ya yönelmedir.

nde "Fransa Nizam-ı Cedid'i" adı verilmiştir. Demek ki, III. Selim döneminde bu terim, artık mevcut rejimin yerine, Batı modeline göre bir yeninin getirilmesi anlamına gelmektedir.

III. Selim ıslahata girişirken (1792), hareketin selâmetini sağlayabilmek için, devlet adamlarının bu konuda lâyiha sunmalarını istemiştir. III. Selim'in lâyiha istemesi ve "Meşveret Meclisi" kurarak, kararlarını danışmadan sonra alması, bazı tarihçiler tarafından meşrutî monarşiye bir geçiş olarak yorumlanmıştır. Aslında Osmanlı padişahları devletin kuruluşundan beri bu yolu uygulamışlar veya uygulamak zorunda kalmışlardır. Hiçbir iktidar sanıldığı kadar mutlak değildir. III. Selim bu geleneksel uygulamayı formelleştirmekten öteye bir şey yapmamıştır ve bunun Osmanlı Batılılaşmasıyla bir bağlantısı yoktur. Burada amaç, siyasî partiler halinde örgütlenmemiş, ama siyasî parti gi-

bi çalışan siyaset elitleri arasında uzlaşma sağlamaktır. Bu talep üzerine 22 tane lâyiha gelmiştir (ilginç olan nokta, bunlardan birinin Bertrand adlı bir Fransız subayına, diğerinin de İsveç elçiliği memurlarından d'Ohsson'a ait olmasıdır). Bu lâyihalardan iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Örneğin ordu konusunda, muhafazakâr diyebileceğimiz birinci görüş, Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki kanunnamelere dönüşmesini, ama ordunun Frenk usullerine göre eğitilmesini ve silahlandırılmasını önermiştir. Devrimci diyebileceğimiz ikinci görüş ise, ordunun eskiye göre ihyasının mümkün olmaması nedeniyle, Frenk usulüne göre yeni bir ordunun kurulması gereğini dile getirmiştir. Böylece, ilk Batılılaşma hareketinin hazırlık döneminden itibaren red-kabul cephe-leri belirmeye başlamıştır. Orta bir yol izlemek zorunda kalan III. Selim bir taraftan Batılı normlara göre bir ordu ku-

rarken (Nizam-ı Cedid askerî), diğer taraftan da mevcut ocakları mümkün olduğunca ıslah yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşun beri eğitimin odağı hep medrese olagelmıştır. Hem yükseköğrenim tekelini elinde tuttuğu, hem de diğer eğitim kademelerinde görev yapanları yetiştirdiği için. 18. yy'da Yeniçeri Ocağı gibi medrese de artık çürümüş durumdaydı. III. Selim, Osmanlı Batılılaşmasının ünlü ikilemi içinde, medreseyi kendi haline bırakarak teknik bir öğretim kurumları ağı oluşturmaya yönelmiştir [Daha önce kurulmuş olan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'un (1773) yanı sıra, Kumbarahane (1792) ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (1794) adlı okullar kurulmuştur].

III. Selim, Osmanlı yönetici elitinin en fazla korktuğu şeylerin başında gelen kitap basımına belli bir meşruyet kazandırmış olan padişahtır. Yeni kurmakta olduğu ordunun ihtiyacı için Fransızca'dan kitap çevirmiş ve bunları unutulmuş olan Müteferrika matbaasında bastırtmıştır.

Nizam-ı Cedid döneminin bir özelliği de, 16. yy'ın ikinci yarısında Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin kodifikasyon çalışmaları sonucu medresenin dili haline gelen ve -içtihad kapısının da kapanmış olması nedeniyle- düşünsel donukluk ve katılgın aracı olan Arapçanın karşısında, Türkçenin düşünce ve ilim dili olarak da ilk kez kıpırdanmaya başlamasıdır. Bu dönemde girilen tercüme faaliyeti, halka doğru yönelişin ilk ifadesidir.

Nihayet, Nizam-ı Cedid reformasyonunun son adımları mülkî ve diplomatik alanlarda atılmış, Osmanlı taşra teşkilâtı Fransız modeline göre şekillendirilmiş ve ilk kez daimî elçilikler kurularak Batı cemaatine katılma hareketine başlanmıştır. Bu, aynı zamanda Batı etkilerinin Osmanlıya daha çabuk ulaşmasına da olanak sağlamıştır.

Nizam-ı Cedid hareketi, aydın bir kadroya ve halk desteğine dayanmadığı için, durumdan zarar gören yeniçeri, ulema, geleneksel yönetici elit ile muhafazakârların tepkisini çekmiştir. Batılılaşma hareketleri karşısında her zaman etkili olan "dinden çıkarsız" sloganı ile Boğaz Yamakları isyanı (1807) ve Kabakçı Mustafa isyanı (1807) çıkarılmış ve aynı yıl III. Selim tahttan indirilerek katledilmiştir.

III. Selim'i kurtarmak üzere İstanbul üzerine yürüten Rusçuk Âyanı Alem-

dar Mustafa Paşa önce duruma egemen olmuş, III. Selim'den sonra tahta çıkarılan IV. Mustafa'yı hallederek yerine II. Mahmud'u tahta çıkartmıştır. Ancak o da bir yeniçeri ayaklanması sonucu öldürülmüştür (Alemdar, Osmanlı tarihinde yeniçerilerle sonuna kadar, teslim olmadan dövüşerek ölen tek sadrazamdır).

II. Mahmud Islahatı

II. Mahmud'un getirmek istediği düzen ne düşünce, ne de çalışmalar bakımından yeni değildir. Diğer yandan, II. Mahmud'un yeni bir düzen kurmaya kalkışmasından çok önce, Batılı ülkelerde halk ayaklanarak hükümdarlarına yeni bir düzen dayatmaya başlamışlar ve sonuçta birçok Avrupa devletinde meşrufi rejimler ortaya çıkmıştır. II. Mahmud tarafından getirilen yeni düzen, padişah ile halk arasında yeni bir ilişki kurmak yerine, devletin sırsalan otoritesini ihya etmek maksadıyla getirilmiştir. Devletin dayandığı temeller eskiden ne iseler aynen öyle kalmışlar ve Batı'nın kural ve kurumları padişah otoritesinin keskin ve tartışmasız yürütülmesine yardım eder düşüncesiyle alınmıştır.

II. Mahmud, gelenek olduğu üzere, reformlarına orduyla başlamış, ama bu kez radikal bir şekilde, kanlı bir harekattan sonra Yeniçeri Ocağı'nı tamamen kaldırarak (1826) Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir birlik kurmuştur. Bu birliğin eğitimi Avrupalı subaylara emanet edilmiştir. Ayrıca, bir harp okulu ve bir tıp okulu kurulduktan başka, ilk kez Avrupa'ya askerî öğrenci gönderilmeye başlanmıştır.

Bunların yanı sıra, bürokrasi ve ordu kademeleri Batı formuna göre yeniden düzenlenmiştir. Nüfus ve mülk sayımı yapılarak vergi toplanması düzenli hale getirilmek istenmiştir. Posta, pasaport ve karantina kurumları uygulamaya konulmuştur. Bürokrasi ve ordu kıyafetleri Batı formuna göre düzenlenerek zorunlu hale getirilmiştir. İlk ve ortaöğrenim alanında ise hemen hiçbir şey yapılmamış, fakat medresenin etkisini kırabilmek amacıyla yükseköğrenim alanına büyük bir ilgi gösterilmiştir. Ayrıca bu dönemin kayda değer bir yeniliği de *Takvim-i Vakâyi* adlı resmî bir gazetenin yayımlanmaya başlamasıdır.

II. Mahmud'u Büyük Petro ile kar-

şılaştırmak, tarihçiler arasında âdet olmuştur. Halbuki Petro çok geri bir toplumu Batılı bir toplum olmanın eşığıne getirmişken (ama unutmayalım, Rus toplumu Hıristiyan bir toplumdur ve Osmanlı'nın karşılaştığı red-kabul ikilemiyle karşılaşmamıştı), II. Mahmud sadece *saltanat-ı seniye*yi güçlendirmek üzere Batı'dan bazı kurumları formel düzeyde ithalden öteye gidememiştir. Fakat, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve medresenin belini bükmesi, ileri tarihlerde geçmişin koltuk değneklerinden kurtulma çabalarına büyük olanak sağlayan hareketlerdir.

Tanzimat-ı Hayriye Devri

II. Mahmud'un ölümüyle tahta oğlu Abdülmecid geçti. Genç padişahın saltanatının ilk günlerinde Osmanlı ordusu Nizip'te Mehmed Ali Paşa ordusuna yenildi, birkaç gün sonra da kaptan-ı derya Fıratî Ahmed Paşa donanmayı İskenderiye'ye götürerek Mehmed Ali'ye teslim etti. Bu sıralarda Avrupa'da 1830 ihtilâli patlamış ve Fransa tekrar cumhuriyet idealine dönmüştür. İngiltere ise 1648'den beri meşrutiyetle idare edilmektedir. Avrupa'nın bu cumhuriyetçi ve meşrufi ferman-tasyonu sırasında elçilik görevlerinde bulunmuş olan Mustafa Reşid Paşa, Batılı ülkelerin de desteğiyle sadrazam oldu ve ilk iş olarak Tanzimat Fermanı'nı ilan etti (8 Kasım 1839).

Tanzimat özü itibarıyla tepeden inme bir hareket olmakla birlikte, Osmanlı toplumunda önemli değişimlere yol açmış ve cumhuriyete devredilen Batılılaşma ideali esas olarak Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır.

Tanzimat'ın çeşitli getirileri arasında en önemlisi, haklara ilişkin olanıdır. Osmanlı Devleti dinsel esaslara dayalı bir haklar sistemine göre şekillenmiştir. Bu sistemde din ve devlet birdir. Hakların kaynağı ise şeriat veya şeriata uydurulmuş örf idi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu bu kutsal haklar sistemine son vermiş değildir, fakat Batı'da uygulanmakta olan laik hak ilkelerini de ülkeye ithal etmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nde şer'î haklar sisteminin yanında Batılı laik haklar sistemi de yaşamaya başlamıştır. Bu iki sistem, özleri itibarıyla bağdaşabilir veya uyuşabilir nitelikte değildir. Laik sistem çağdaşlaşma ve evrenselleşme karakterine sahipken, şer'î (dinsel) sistem donuk, durağan ve kapalıdır. Bu nedenle de mutla-

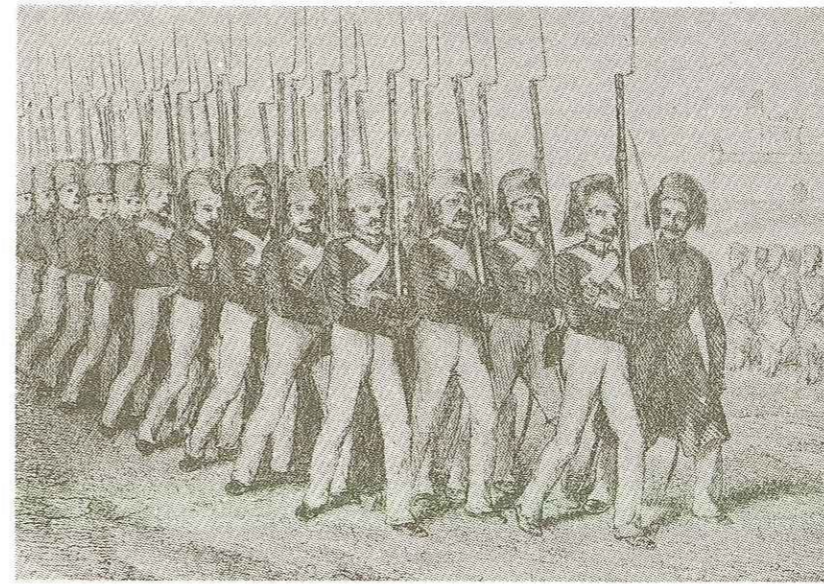
ka biri diğerini tasfiye etmek zorundadır. Bu bağlamda, Tanzimatçıların kafalarında hiç de böylesine bir fikir olmamasına rağmen, Cumhuriyet dönemi laisizminin altyapısını sağladıkları düşünülebilir.

Tanzimat reformasyonunun ikinci önemli getirisi, geleneksel vergi toplama usulünün yerine, Batılı bir forma geçilme çabasıdır. Ayrıca, kâğıt para basılması ve banka kurulmasının ilk adımları da bu döneme aittir.

Tanzimat'ın belki de en önemli, ama çoğu zaman gözden kaçan bir yeniliği de, ocak usulüne göre kariyer tipi askerliğin kaldırılarak kur'a usulüne göre bütün Osmanlı uyruklarının muhtemel erlerini meydana getirdiği, geniş tabanlı bir askere alma sistemine geçilmesidir. Diğer yandan, Avrupa ordularının silah ve eğitim usullerinden başka, kuruluş kadroları da bu dönemde ithal edilmiştir. Bu çok önemli bir olgudur derken kastettiğimiz, Tanzimat öncesinde halktan tamamen kopuk, hattâ ona yabancı olan ordunun yerine, halktan kaynaklanan bir ordunun geçmesidir ki, Millî Mücadele'yi mümkün kılan hususlardan birinin de bu olduğunu unutmamak gerekir.

Tanzimat'ın başarısı geniş ölçüde eğitim alanında yapılacak reformlara bağlıydı, fakat hiçbir Tanzimatçı bu noktayı ve bağıntıyı görememiş ve eğitim birliği sağlanamadığından, bu geniş çaplı reform hareketi, ileri doğru bir çok önemli etkisine rağmen, gene de toplumda bir yama olarak kalmaktan kurtulamamıştır.

Tanzimat, bir diğer yanıyla da, Batılılaşmanın ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Tanzimat insanı diyebileceğimiz, Batı'nın cilasını benimseyen veya hiç değilse Batılı gibi gözükmeye çalışan, ama derinlerde bir yerde Doğu'nun mistisizmini ve kültürel tortusunu taşıyan insan tipi bu dönemin ürünüdür. Şiir dışında hemen hiçbir edebî alanda geçmişi olmayan Osmanlı insanı roman, tiyatro, hikâye gibi Batılı edebî türlerle bu dönemde tanışmıştır. Resim gibi İslâm toplumuna tamamen dışsal bir sanat koluyla çok sesli müzik ve bale mütereddit adımlarla bu dönemde toplum içine sızmaya başlamıştır. Fakat, Osmanlı-Türk unsur, Batılı kültürel öğelerin oluşumuna sahip olmadığından, bunların ancak formuyla yetinmek zorunda kalmıştır ve bu nedenle de özgün bir Tanzimat kültüründen söz etmek mümkün değildir. Dil-

ORDUDA REFORM: Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmud, eğitimini Avrupalı subayların yaptırdığı Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni askerî birlikleri kurdu. Tüm karşı çıkmalara rağmen kararlı bir tutum takınan II. Mahmud, özellikle bu konuda geçmişle bağların koparılmasına önem verdi.

de Türkçe kaynağına dönülme çabaları ilk kez bu dönemde ortaya çıkmakla birlikte, Tanzimat bir rönesans da değildir.

Islahat Fermanı

Islahat Fermanı bir anlamda Tanzimat Fermanı'nın devamıdır. 1839 Fermanı doğrudan Osmanlı yönetiminin girişimiyle hazırlanmış bir ıslahat projesi iken, 1856 Fermanı Düvel-i Muazzama'nın Osmanlıya kabul ettirdikleri bir projedir. Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'yla barış olasılığı belirince, İngiltere ve Fransa Rus taleplerini dengelemek üzere Osmanlı'nın bazı ıslahatlara girişmesini istemişlerdir. 1856'dan ilan edilen, ferman Tanzimat ilkelerini tekrarladıktan başka, yeni olarak yalnızca kişi hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler getirmiştir. Aslında Hıristiyan uyrukları korumak amacıyla Osmanlı Devleti'ne empoze edilen bu hükümler, amaçladıkları halde adeta bir cins Osmanlı *habeas corpus*'unun altyapısını meydana getirmişler ve bir bakıma da meşrutiyetçi akımın yolunu açmışlardır.

Tanzimat Fermanı'nın oluşturduğu ortam, yeni yasal düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Osmanlı'da hiç olmayan kişisel hakların Tanzimat ferman-tasyonu içinde ortaya çık-

maları, bir medenî kanun düzenlemesini zorunlu hale getirmiştir. Önce Fransız Medenî Kanunu tercüme edilerek kullanılmak istenmişse de, sonra bundan vazgeçilerek, ilk 15 kitabı 1874'te 16.'sı 1878'de tamamlanan *Mecelle*, bir medenî kanun olarak yürürlüğe sokulmuştur.

Padişah Abdülaziz dönemine rasgele önemli bir girişim de ortaöğrenimi geliştirmek ve ilk kez bir kız rüştiyesi açmak yönünde olmuş, ayrıca ilköğrenim zorunlu hale getirilmiştir. Diğer yandan, öğretim ilmiye sınıfının etkisinden giderek kurtarılmaya, profesyonel öğretmenler yetiştirilmeye başlanmış ve bunların sonucu olarak eğitimde Türkçenin yeri ve önemi artmıştır. Ayrıca yeni kanunlar -şer'î kanunların tersine- Türkçe olarak kaleme alındıklarından, Türkçe ilmi dil olarak da kendini kanıtlamaya başlamıştır. Ve Osmanlı Batılılaşmasının derecesini göstermesi bakımından ilginç noktalar olarak, 1867'de Âsâr-ı Atika (Eski Eserler) Nizamnamesi yürürlüğe sokulmuş ve Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) kurulması için girişimler başlamıştır.

I. Meşrutiyet ve İlk Anayasa

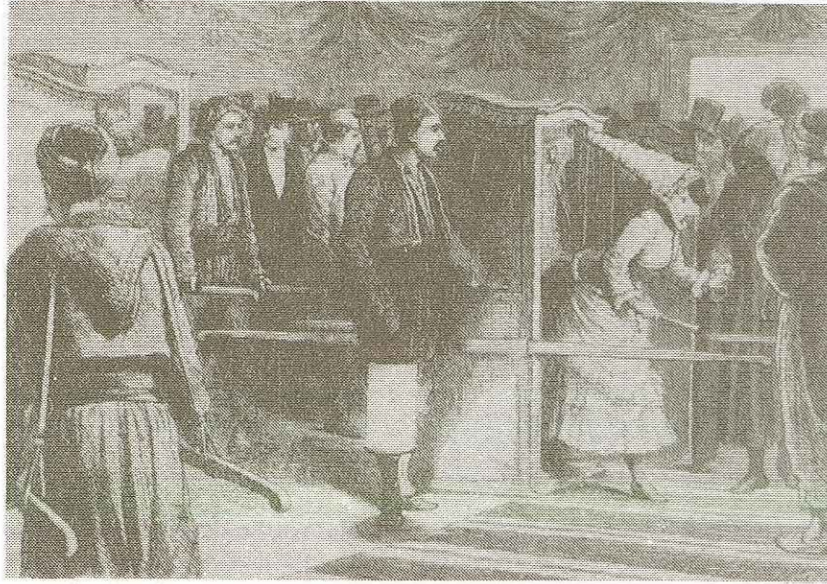
Anayasa, Batı toplumlarında, devlet iktidarının sınırlarını gösteren ve birey

ile toplum kürelerinin hareket alanlarını belirleyen bir belgedir. Bu bağlamda anayasa, her şeyden önce bireyin bilinç düzeyinde oluşmasını, sonra da haklarını güvence altına almak üzere devlet iktidarını sınırlama mücadelesini gerektirir. Osmanlı anayasacılık hareketleri bu unsurlardan hiçbirini taşımamaktadır. Tanzimat oluşumu içinde Devlet-i Aliyye'yi kurtarmanın yolu olarak Batı'ya benzemenin gerektiğine inanan ve kendini asla devletten ayrı olarak düşünemeyen bir grup aydınının, halk desteği olmaksızın (ve buna gerek duymaksızın) yaptıkları siyasî mücadele sonucu, Osmanlı Devleti 1876'da anayasalı düzene geçmiştir.

1876 Kanun-ı Esasîsi Batılılaşmış Osmanlı aydınının ülkeyi Batılılaştırma arzusunun belgesi olarak kabul edilmelidir. Ancak bu belge Batılı benzerlerine nazaran bazı zaafı taşımaktadır. Bu belge hiçbir siyasî doktrinden kaynaklanmamakta ve her satırında egemen ideoloji olarak Osmanlılık ortaya çıkmaktadır. Ulusalçılık çağında, Osmanlılık gibi anakronik bir ideolojinin uygun bir toplumsal yapıyı olamayacağı açıktır. 1876 Kanun-ı Esasîsi Batılı benzerlerinin aksine Avrupa anayasa hareketlerinin temeli olan millî egemenlik ilkesine de dayanmamaktadır. Ve son olarak güçler arasında denge kurulmamış, yalnızca padişahın yetkilerinin bir miktar sınırlandırılması, hattâ tanımlanmasıyla yetinilmiştir. Kuşkusuz, 1876 Kanun-ı Esasîsi Osmanlı Batılılaşma süreci içinde çok önemli bir dönemeçtir, ama toplum-birey dengesini kuran bir belge olmaktan çok monark-siyasal elit dengesini kurmaya yönelik olduğundan daha çok "Magna Carta" türü belgeler grubuna yaklaşılmaktadır.

1908 Hareketi ve II. Meşrutiyet

1876 belgesinin temel amacının padişaha ait yetkileri tanımlamak olması, yürütme gücünü frenleyecek etkin önlemlerin alınmamış olması ve zaten böylesine tedbirlerin yaslanacağı toplumsal bir taban olmaması nedeniyle, 1876 Kanun-ı Esasîsi kısa bir süre sonra Padişah II. Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırılarak "İstibdad" dönemi başlamıştır. Ancak, çok ilginç bir nokta, Osmanlı Batılılaşmasının en yoğun döneminin bu baskı ve despo-

HANGİ KÜLTÜR?: Tanzimat, Batılılaşmanın her alanda kendini hissettirdiği bir dönemdir. Çok sesli müzik, balo, tiyatro hep bu dönemde günlük hayata girmiştir. Ancak toplumda Batılı kültürel öğelerin olmayışı yüzünden yalnızca bunların aktarılmasıyla yetinilmiş, özgün bir Tanzimat kültürü oluşturulamamıştır. İngiliz Graphic dergisinde "Pera'da Maskeli Balo'ya Gidiş" başlığı altında yayımlanan bu resim bir anlamda kültürel ikilemi de yansıtmaktadır.

tizm aralığında yaşanmış olmasıdır. Osmanlı tarihinde ilk kez yoğun bir siyasal muhalefet oluşmaya başlamıştır. Daha önceleri (daha sonraları da öyle olacaktır) devlet içinde devleti kurtarmaya çalışan siyasal elit-Tanzimat aydını, bu kez devleti devletin dışından kurtarma çabasına girişmiştir. Bunun sonucu olarak, Osmanlı siyaseti hem ideolojik, hem felsefi, hem de bilimsel bir içerik kazanmıştır. Diğer yandan, gene bu dönemde ilk kez halk da siyasî mücadeleye ortak edilmiştir (özellikle Rumeli'de düzenlenen mitingler) ve belki de en önemli husus olarak, Osmanlılık idealinin karşısında Türk ulusçuluğu bir reel politika olarak güç kazanmaya başlamıştır.

23 Temmuz 1908'de 1876 Kanun-ı Esasîsi tekrar yürürlüğe konularak II. Meşrutiyet dönemine girilmiş ve Osmanlı Batılılaşma hareketleri noktalanmıştır.

Değerlendirme

Osmanlı Batılılaşması, Batılı olmayan bir toplumun laik olmaksızın Batılılaşmasının mümkün olmadığını gösteren, ancak süreç içinde laikleşmeyi mutlaka gerekli hale getiren bir iklim yaratması açısından da diğer Hıristiyan-

olmayan toplumlara engin bir deney fırsatı hazırlayan yoğun, inatçı ve yararlı bir oluşumdur.

Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı köklerinin de Osmanlı Batılılaşma hareketi içinde olduğunu unutmamak gerekir. □

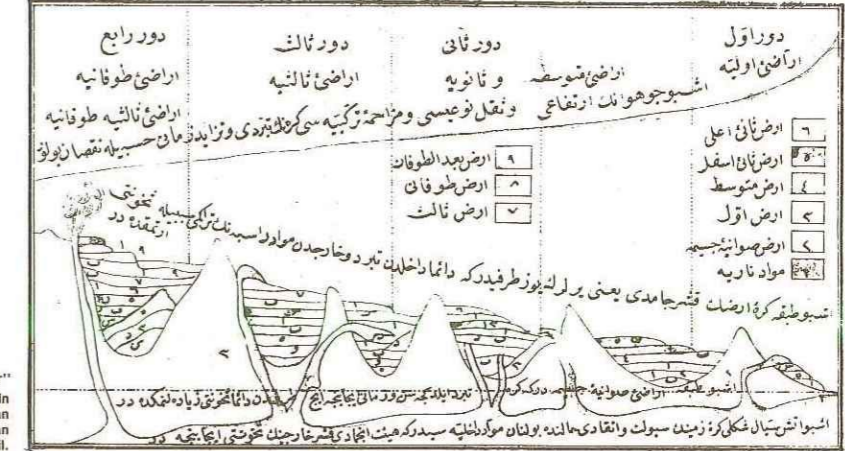
KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* (1-40), Ankara, 1953-1967
- Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, İstanbul, 1980
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul, 12 cilt, 1974
- AKÇURA Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri*, Ankara, 1940
- AKÇURA Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 1976
- Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Ankara, 1960
- Anonim, *Tanzimat*, İstanbul, 1940
- BAĞIŞ Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara, 1983
- BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, II. cilt 3. Kısım, Ankara, 1953
- BELIN M., *Essai sur l'Histoire Economique de la Turquie*, Paris, 1865
- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978
- ENGELHARDT Ed. *Tanzimat*, İstanbul, 1976
- ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I., İstanbul, 1922
- IMBERT Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*, İstanbul, 1981
- İSKİT Server, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, 1939

- KARAL Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1962
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V-VIII.cilt, Ankara, 1947-1962
- KAYNAR Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1949
- KUNTAY Mithat Cemal, *Sarıklı İhtilalcı Ali Suavi*, İstanbul, 1946
- KURAN Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945
- KÜÇÜKÖMER İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, 1969
- LEVEND Ağah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara, 1949
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1970
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mi'rat-ı Hakikat*, İstanbul, 2 cilt, ty.
- MERİÇ Cemil, *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara, 1981
- MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, İstanbul, 1979
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, III-IV, Ankara, 1980
- OKANDAN Recai Ç., *Amme Hukukunda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet*, İstanbul, 1946
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Ankara, 1983
- ŞANDA Hüseyin Avni, *Bir Yarım Asır Müstemleke Tarihi*, İstanbul, 1932
- TEXIER Charles, *Küçük Asya*, III cilt, İstanbul, 1923
- UBİCİNİ, *1855'de Türkiye*, İstanbul, 2 cilt, ty.
- UBİCİNİ, *Türkiye 1850*, İstanbul, 2 cilt, ty.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara, 1943
- YAMAN Talat Mümtaz, *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*, İstanbul, 1940
- YAZICI Nesimi, *Takvim-i Vekayi, Belgeler*, Ankara, 1983
- YÜCEL Hasan Âli, *Türkiyede Orta Öğretim*, İstanbul, 1938

BİLİM

کره ارضک ادوار اربعه مهوره سنک مختصر صورتیدر

"Kürre-i arzın edvâr-ı erbaa-i ma'muresinin muhtasar suretidir"
Seyid Mehmed Ali Fethi Efendi'nin 1853 yılında basılmış olan "İlim-i Tabakatü'l-Arz" adlı kitabından jeolojik devirleri gösteren şekil.

EMRE DÖLEN ARŞIVI

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim

Matematik

Astronomi

Tıp ve Sağlık

Zooloji

Botanik

Fizik

Kimya

Jeoloji

Coğrafya ve Haritacılık

Doç.Dr. Emre Dölen

ÇERÇEVE YAZI

□ Osmanlı Basını ve Bilim

Dr. Orhan Koloğlu